

Het Bilderdijk-museum. Jaargang 11

bron

Het Bilderdijk-museum. Jaargang 11. Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum', Amstelveen 1994

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_bil002199401_01/colofon.php

© 2012 dbnl

The logo for the Dutch Bibliographic Network (dbnl) features the lowercase letters 'dbnl' in a blue, sans-serif font. The letter 'd' is stylized with a small checkmark-like shape above its stem.

De vriendschap tussen Bilderdijk en Halbertsma*

'de... reflexien van u over taal, kennis &c., die... mijne hoogachting voor UWEed. onuitspreeklijk opgevoerd hebben' (Bilderdijk aan Halbertsma, 6-11-1827)

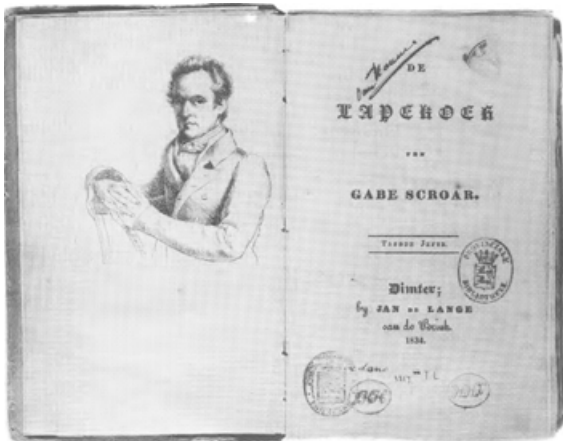
Willem Bilderdijk (1756-1831) en Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869) zijn blijvend verenigd in de beide motto's van het *Woordenboek van de Nederlandsche taal*.¹ Van Halbertsma staat daar als Herderiaanse, of zo men wil Humboldtiaanse variant op een schoolwijsheid van Seneca: 'De taal is de ziel der natie, zij is de natie zelve', van Bilderdijk: 'Bataven! kent uw spraak en heel haar overvloed.'² Ongetwijfeld heeft de grote man van het *Woordenboek* zelf, Matthias de Vries, die woorden als motto gekozen. De Vries moet beiden van kindsbeen af al hebben gekend door de vriendschappelijke contacten die zijn vader met hen onderhield, en hij bleef ondanks verschil van inzicht op het terrein van zijn vakgebied zijn hele leven gevoelig voor wat hij als hun genie zal hebben ervaren. Toch zou men er niet juist aan doen de vermelding van Bilderdijk en Halbertsma op te vatten als een persoonlijke aangelegenheid. Gelet op het nationale karakter van hun uitspraken, valt de keuze van De Vries te verklaren als de erkenning van hun nationale grootheid. Zijn eigen *Woordenboek* was trouwens ook een nationale onderneming, zoals hij in de afdeling 'Doel en bestemming' van zijn *Inleiding* uit 1882 uitdrukkelijk betoogt.

Nog in een ander verband kan men Halbertsma en Bilderdijk bij tijdgenoten in één adem genoemd vinden. Dat is als grote ongenietbaren, die zich tekort gedaan voelden.³ Alle elementen die de publieke opinie bepalen, waren volgens Halbertsma tegen Bilderdijk - en hij had erbij kunnen zeggen, ook tegen hem: de schoolmeesters en schoolopzieners, de predikanten, de liberale partij, clubbisten in het ministerie, de *Letteroefeningen*, en de koning en zijn moeder Wilhelmina.⁴

En natuurlijk was het de tijdgenoten ook bekend dat Bilderdijk en Halbertsma bevriend waren. Bilderdijk kwam er openlijk voor uit, bijvoorbeeld door Halbertsma met name te noemen in het vriendschapsgedicht voor hem dat hij in *Nasprokkeling* (1830) publiceerde, en Halbertsma op zijn beurt sprak niet alleen graag met anderen over Bilderdijk,⁵ maar liet zich ook wel wat op hun vriendschap voorstaan. Zo heeft hij het in de in 1827 uitgekomen *Hulde* over de 'gewone welwillendheid mijwaards' van de dichter, en publiceerde hij in *De Lapekoer* van 1834 het albumblad van Bilderdijk voor hem (zij het alleen in exemplaren voor familie en vrienden).⁶

Toch ontbreekt de naam van Halbertsma in de biografieën van Da Costa en Kollewijn. Kollewijn heeft later, toen hij kennis kreeg van Halbertsma's biografie *Blikken*

* Lezing, gehouden tijdens de jaarvergadering op 11-12-1993.

Exemplaar van de editie voor familieleden en vrienden, waarin behalve de portretten van Joost (hier afgebeeld) en zijn mede-auteur, broer Eeltje Halbertsma, ook het albumblad van *Bilderdijk* voor Joost gepubliceerd werd.

in den tijd, een afzonderlijke beschouwing aan Halbertsma's mededelingen over *Bilderdijk* gewijd, maar op vragen omtrent ontstaan en grondslag van de vriendschap gaat hij niet in, en hij beperkt zich ook tot dit ene handschrift. Die vragen staan centraal in mijn bijdrage, die daarnaast bedoeld is om meer bekendheid te geven aan het vele materiaal dat Halbertsma over *Bilderdijk* heeft nagelaten.

Persoonlijke contacten en correspondentie

In de literatuur bestaat onduidelijkheid omtrent het tijdstip waarop Halbertsma en *Bilderdijk* elkaar persoonlijk leerden kennen. Een ander probleem betreft de intensiteit van het contact. Halbertsma wekt meermalen de indruk dat ze veel met elkaar omgingen. Hij zegt dat met zoveel woorden ook in *De liuwe fen de pomp*, zijn essay-achtige discussie over het drankprobleem in Nederland. Ik wil proberen op die punten duidelijkheid te verschaffen, maar voordat ik dat doe, merk ik nog op dat een andere onduidelijkheid eenvoudig kan worden weggenomen. Die betreft de datering van het tijdstip waarop Halbertsma een college van *Bilderdijk* bijwoonde. Kollewijn en met hem Obbema⁷ delen mee dat het in de Leidse tijd van *Bilderdijk* was. Halbertsma zelf zegt echter direct voorafgaande aan de plaats waar Kollewijn zich op baseert, dat het in 1831 was.⁸

Maar dan nu over het tijdstip van kennismaking en over de intensiteit van hun contact. Kollewijn, die zich vast baseert op een mededeling van Halbertsma zelf,⁹ schrijft wat vaag dat de achttienjarige student al spoedig toen hij in Amsterdam begon, kennis met *Bilderdijk* maakte. Dat zou dan nog in 1807 geweest kunnen zijn. Kalma stelt de kennismaking echter op 1824.¹⁰ Halbertsma zelf verklaart in 1864,¹¹ dat hij gedurende 25 jaren met *Bilderdijk* in betrekking van vriendschap en briefwisseling stond. Omdat het contact tot de dood van *Bilderdijk* duurde, zou dat betekenen dat het inderdaad omstreeks 1807 tot stand zou zijn gekomen.

Zeker is wel dat Halbertsma *Bilderdijk* voor het eerst heeft gezien tijdens de regering van Lodewijk Napoleon, en wel in 1809 of 1810, toen hij hem volgens eigen mededeling van omstreeks 1862 heeft horen spreken in Felix Meritis.¹² De grote

organisator van de lezingen van Bilderdijk was Jeronimo de Vries, een oom van Matthias, en het is zeker aan hem te danken dat Halbertsma na afloop van een voordracht meemocht in de koffiekamer.¹³ ‘Na de afloop’, zo schrijft Halbertsma, ‘begaf hij zich gewoonlijk naar de spreekkamer waar hij staande met den rug naar de haard zijne vrienden, die toen niet vele waren, ontving. Bij die gelegenheid vertelde hij de ongehoordste dingen omtrent zijn vroegste kindsheid, en vloeyde over van paradoxen, welke de Amsterdammers met stomme verbazing stonden aan te gapen.’ Maar zekerheid dat hij met de dichter gesproken heeft, is er pas na een voordracht van Bilderdijk in Felix op 7 november 1816, toen hij al een paar jaar predikant in Bolsward was. Van die ontmoeting is een misschien nog wel dezelfde avond geschreven verslag bewaard gebleven in één van de vroegste, en tot nog toe onbenut gebleven aantekenboekjes van Halbertsma. Ik haal het hier in zijn geheel aan. ‘Donderdag den 7 November 1816 te Amsterdam, heb ik 's avonds in Felix Meritis Bilderdijk een gedicht horen voor lezen. Het gedicht zelf was duister, vol van wijsgerige denkbeelden. Het doel van den man heb ik niet begrepen. Zo veel mij nog voorstaat

ving hij aan met de ijdelheid van het menselijk woelen & zoeken naar waarheid. Hij vroeg daarna of wij niet beefden voor de sloping van het heelal, die hij toen met de heerlijkste & stoutste beelden der dichtkunst schetste & wel als aanstaande. Dit afgedaan hebbende sprak hij van de parten die ons het verstand speelde, van de dwalingen waarin het ons bragt, verheffende het hart ver boven het verstand. Het gevoel, zeide B vervolgens, dat ons enen Vader in den Hemel leert, laat ons gerust op zijnen bijstand & wake de sloping van het heelal afwachten. Toen klom hij op tot dien Vader met een aanspraak. En eindigde hiermee zijn dichtstuk.

De leden van F.M. klaagden gezamenlijk over de onduidelijkheid in het uitspreken & over het inslokken der woorden. Maar ik heb toen niet veel gemist, schoon ik ook moet zeggen dat ik zo scherp geluisterd heb, dat ik zommige woorden in het ogenblik der uiting niet verstaan na het uitspreken des volzins eerst vatte mij herinnerende de hoofdklanken & daaruit de gehele woorden opmakende. Zijn opzeggen beviel mij uitmuntend; de dichter die zijne eigene stukken reciteert, al heeft hij grote gebreken in dat opzicht, bevalt altijd; Helmers, als een dichterlijke dronkaart zijne stukken uitbulderende, verrukte; Tollens met zijne tedere indringende stem altijd eentonig voortvarende, sleept onweerstaanbaar met zich & Bilderdijk met stuipachtig uit of opsteken der handen & afgebeten stem opzeggende, verbaast & vermeestert als de Blixem. O wonderlijke & behagelijke overeenstemming tusschen de ziel & de uitstorting van het gevoel der ziel, tusschen de uitboezemingen & den persoon de stem & en de gebaarden van hem die uitboezemt!

Na de voorlezing traden wij in gesprek met den dichter. Hij had volgens zijn zeggen vijftig jaar naa waarheid gezocht & ze niet gevonden. Hij had evenwel arbeid noch moeite in het zoeken gespaard. De waarheid niet kunnende vinden hadden ze aangegrepen het geen ze vonden. Er was, volgens zeggen van een der Directeuren van Felix, in de goudbloemstraat een man die al de dichters die naar den lapis Philosophorum gezocht & over hunne ontdekkingen geschreven hadden, bijeengezamd had ten getale van omstreeks 60. Ik merkte op dat ze veel bij geval gevonden hadden, die data van gewigt voor de Chijmie waren. Ja Mijn H. zeide B. Men moet aangrijpen het geen men vindt, dat is noodzaaklijk maar daar moeten wij ook meê te vrede zijn. De dichter noemde ook dit voorbeeld sprekende tegen Corns. Pijnappel die aan de schoorsteen leunde. Ik zie u daar & ik grijp naar u, maar ik grijp ter zijden af & vat de schoorsteen. Nu zeg ik dat ik u heb, en of je voor(t)loopt & zegt neen gij hebt mij niet, zo schreeuw ik toch Neen ik heb u. Zo is het met de Philosophen die naar waarheid gezocht hebben. Hij noemde nog dit voorbeeld. Ieder Philosoph heeft als de Tvenaars een Tovercirkel om zich heen getrokken buiten welke gij uw voet niet zetten moogt. Niemand van de menigte die in zijne gevoelens staat, waagt dit ook & aan deze slaafsche navolging is het dat men met de waarheid niet verder kooft. Van hier zo vele kringen of stelzels. Men moet het wagen daar buiten te treden, zichzelf een cirkel te maken.¹⁴

Hij werd toen getroffen door Bilderdijks denken in cirkels, een beeld dat hem als karakteristiek voor de dichter steeds lijkt te zijn bijgebleven. De cirkels noemt hij vijftien jaar later namelijk ook, als hij schrijft over het reeds vermelde bezoek dat hij toen bracht aan het college in de Vaderlandse geschiedenis dat Bilderdijk te Amsterdam gaf. ‘De geschiedenis wierd daar tot in hare kleinigheden uitgeplozen met aanhaling van allerlei geschriften door hem gelezen; dit wierd voorgelezen uit een papier. Maar zomtjids, als hij gevolgen uit de geschiedenis afleide, stak hij van

wal; dan kwam hij in zijne geliefde cirkels; maar dan ook wierd zijn ziel brandende; wijsgerige, dichterlijke, godsdienstige gedachten opgehelderd door juiste beelden en omkleed met woorden van vuur stroomden met een overstelpend geweld uit zijnen mond. Dit was zo weglespendend dat het kraien van zijne stem die tot schreeuwen naderde niet hinderde, en ik geloof dat hij predikant zijnde niet alleen onkundig gemeen maar ook geleerden en halfgeleerden bij duizenden tot zich zou overbrengen. De hervormde predikanten kunnen de grootheid van den zegen voor hun niet bezeffen, dat deze gevaarlijke man den mantel en de bef niet aangenomen heeft.¹⁵

Inmiddels zijn we vooruitgelopen op de chronologische volgorde van de onderlinge contacten. Het was waarschijnlijk pas in 1825 dat ze elkaar echt voor het eerst persoonlijk spraken. In de literatuur wordt 1824 genoemd, maar op grond waarvan dat gebeurt, is niet duidelijk.¹⁶ De ontmoeting in de zomer van 1825 werd ingeleid door een briefwisseling, waartoe Halbertsma op 6 februari van dat jaar het initiatief had genomen. Dat was dus al spoedig en het bezoek duurde maar liefst drie dagen. Er mag daarom wel worden aangenomen dat de behoefte aan kennismaking van weerszijden groot was.¹⁷ Op die kennismaking volgde een levendige briefwisseling, die duurde tot Bilderdijks overlijden. De eerstvolgende brief, één van de zeer weinige die van Halbertsma aan Bilderdijk bewaard zijn (al is het dan in afschrift) is al direct zeer vrijmoedig. Er wordt onder meer raillerend verslag in gedaan van de herbegraving van Rhijnvis Feith, waarbij Halbertsma aanwezig was. In zijn antwoord gaat Bilderdijk niet minder vrijmoedig op Rhijnvis Feith in, ‘deze opgeblazen varkensblaas’.¹⁸

Ook al was het Halbertsma van wie het initiatief steeds bleef uitgaan, Bilderdijk moet hebben genoten van Halbertsma's brieven, want hij gaat er met kennelijk genoegen en vaak uitvoerig op in. Het formele ‘WelEerwaarde Heer’, waarmee hij in 1825 begint, wordt in 1827 al definitief gevolgd door ‘geachte vriend’, tot het vanaf 1830 alleen nog maar ‘Waarde’, en éénmaal zelfs ‘lieve vriend’ is. Obbema, die de brieven van Bilderdijk aan anderen in dezelfde jaren met elkaar vergeleek, komt tot de conclusie dat die aan Halbertsma vol bijzonderheden zijn. Halbertsma wist Bilderdijk aan de praat te krijgen, aldus Obbema. Alleen de correspondentie met Tydeman is er wat dat betreft volgens hem een beetje mee te vergelijken.¹⁹

Van hun vriendschap getuigen ook de vele publikaties die Bilderdijk aan Halbertsma cadeau deed, de vertalingen die hij op verzoek van Halbertsma uit het Fries van Gysbert Japix en uit het Frans van Van Haren voor hem maakte, en vooral de gedichten die hij voor hem schreef. Dat zijn er een zestal. Twee ervan zijn opgedragen aan Halbertsma. Dat zijn het albumblad *Aan J.H. Halbertsma* (Mijn naam, bij u bewaard, rechtschape HALBERTSMA!/) van 4 november 1826, en *Aan den heer Halbertsma, met mijne Navonkeling* (Van hem, aan wien we ons hart in ware vriendschap hangen,/), dat op 9 april 1827 gedateerd is. Een derde is een brief op rijm, geschreven in Middelnederlands, waarin Bilderdijk mededeelt een niet nader aangeduide toezegging niet te kun-

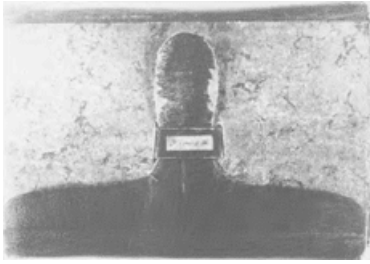
nen nakomen. De tekst is alleen in handschrift overgeleverd. Ook aan Halbertsma gericht is het gedichtje dat bij publikatie tot titel kreeg *Aan mijn vaderland, met mijn 'Spraaikleer'* (De schoonste en rijkste Taal, te dikwerf dom verwrongen,/), maar dat had hij al liggen, toen hij in 1827 het boek met dat gedicht als opdracht aan Halbertsma stuurde. En dan zijn er nog twee gedichten gericht tegen zijn vijanden, die in nauw verband met Halbertsma staan en waarvan men waarschijnlijk wel mag zeggen dat ze de bezegeling van hun vriendschap zijn (ik kom daar nog op terug). Dat zijn *Aan een vriend* (Een vlucht van exters, spechten, spreuwen,/), en *Op de dagelijksche schendbrieven mij toegezonden* (Ik weet, het moet zoo zijn. In Helvloek en bespotting/), beide uit 1827.²⁰ Omgekeerd stuurde Halbertsma Bilderdijk uiteraard ook exemplaren van zijn werk, de eerste uitgave van *De lape koer* (1822) bijvoorbeeld met de fiere opdracht 'Aan Willem Bilderdijk, Prins der Nederlandsche Dichters'.²¹

Van latere bezoeken zijn mij slechts twee bekend. Eind februari 1829 bracht Halbertsma een avond met Bilderdijk door.²² Nadere bijzonderheden zijn mij onbekend gebleven. Op 12 juli 1831 bracht Halbertsma aan Bilderdijk de door H.W. Tydeman in ontvangst genomen gouden erepenning die de *Maatschappij voor Nederlandsche letterkunde* Bilderdijk op haar algemene vergadering in 1830 had toegekend en die op de vergadering van 5 juli 1831 aan de dichter zelf zou zijn uitgereikt als deze had kunnen komen.²³ Bij die gelegenheid 'heb ik', zo schrijft Halbertsma, 'met hem aan zijn huis kalfsvleesch met aardappelen gegeten.' En wat die aardappelen betreft (ik vertaal uit het Fries): 'Hij had van die begrippen en invallen; het was maar beter om die hun vaart te laten, want er viel toch niets aan te veranderen. Hij heeft mij eens gezegd (en toen keek hij eerst met zijn scherpe zwarte ogen in het rond, net of hij mij een moord zou vertellen), hij heeft mij eens toegefluiserd: "Sedert Holland zich met dat onkruid spijst, wordt men in Amsterdam door meisjes van twaalf en dertien jaar aangeropen." Hij meende namelijk, dat de aardappel de mensen vroegtijdig rijp maakt.'²⁴ 's Middags woonde Halbertsma het al gememoreerde college van Bilderdijk in Amsterdam bij.

Halbertsma over Bilderdijk

Zijn hele leven is Halbertsma bezig geweest met de figuur van Bilderdijk, in het bijzonder met hem als mens. Dat doet hij vooral in handschriften. In zijn publikaties brengt hij hem wel vaak, maar altijd slechts in het voorbijgaan ter sprake. Na een aantal losse vermeldingen maakte hij in maart 1828 voor het eerst meer omvattende aantekeningen. Deze tien bladzijden 'Bilderdijkiana' zoals hij ze noemde, werden omstreeks 1832 tot dertig uitgebreid. In 1861-'62 werden die op hun beurt weer uitgebreid tot de zeer omvangrijke verzameling *Blikken in den tijd*.²⁵

In 1832, bij de dood van Bilderdijk, heeft Halbertsma heel sterk de behoefte gehad dat iemand een karakterschets zou maken. Een week na het overlijden, op 25 december 1831, drong hij er bij Jeronimo de Vries op aan dat deze het zou doen. 'Om van hem iets te maken, dat gelijk was aan een *vita Rhunkenii*, zoude men moeten zijn, diep taalvorschier, kenner van dichterlijke schoonheden, historicus, geoloog, jurist, mathematicus, ten einde

Volgens inliggende mededeling van de hand van Da Costa door Bilderdijk zelf gemaakte portefeuille, door Da Costa in 1832 aan Halbertsma geschonken (142 Hs; PBF).

te kunnen wegen hoe zwaar hij in ieder dezer vakken geweest ware. Onder het tegenwoordig geslacht zoude men moeilijk zulk een veelbegaafd monster aantreffen; maar geen nood! Wat hij in deze opzichten geweest zij bewaren zijne schriften en brengen het de nakomelingschap nog over na duizend jaren. Maar zijn karakter, al bewaarde men er ook de grove omtrekken van, de fijne nuances daarvan zullen voor onze kindskinderen geheel verdwenen zijn, wanneer gij u niet nederzet om de levendige en heldere indrukken, welke gij bezit, dadelijk aan het papier te vertrouwen, en met den naam van Bilderdijk tevens den naam van Jeronimo de Vries te vereeuwigen.²⁶ Het antwoord van De Vries is niet overgeleverd, maar die schijnt inderdaad het plan te hebben gehad.²⁷ Het is er echter niet van gekomen. Misschien zijn Halbertsma's aantekeningen uit 1832 op te vatten als een aanwijzing dat hij toen ook zelf een biografie heeft willen schrijven.

Direct na Bilderdijks dood heeft Halbertsma ook het plan gehad om werk van hem als taalkundige uit te geven. Hij heeft toen overwogen om als zijn 'offer aan de schim van de dichter' een heruitgave met eigen aanvullingen van de *Verklarende Geslachtlijst der Nederduitsche naamwoorden* te bezorgen, het werk dat volgens Halbertsma Bilderdijk 'den grootsten roem in de taalkundige wereld heeft bijgezet'. Hij zou zijn aantekeningen op hun plaats brengen zodra de reeds aangekondigde tweede uitgave het licht zou zien.²⁸ In verband met zijn eigen heruitgave bezocht hij in de zomer van 1832 Da Costa, die de beschikking had gehouden over bepaalde taalkundige handschriften uit de nalatenschap van Bilderdijk, zoals Tydeman hem had weten te vertellen.²⁹ De tweede uitgave verscheen nog in 1832 (de eerste uitgave was van 1822), en inderdaad staat Halbertsma's exemplaar ervan vol aantekeningen, zoals ook dat van 1822 trouwens al, maar het is zonder nader onderzoek niet duidelijk of die aantekeningen in de editie 1832 wel voor heruitgave bijgeschreven zijn. Van zo'n derde, door hem te bezorgen uitgave, wordt later niet meer vernomen.³⁰

Hernieuwde³¹ aandacht voor Bilderdijk ontstond in 1849, toen Halbertsma op verzoek van het *Instituut* een vergelijking maakte tussen de taalbeschouwing van Bilderdijk en die van Grimm.³² Over mevrouw Bilderdijk

Titelblad van het met name met sexualia aangevulde exemplaar van de *Geslachtlijst* (ed. 1832) (2180 TL; PBF).

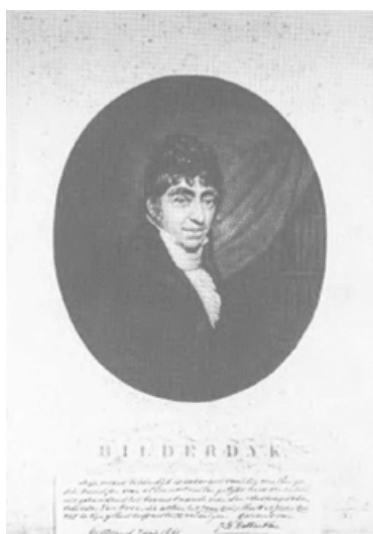
hield hij op 23 januari 1857 een lezing voor de *Zwolsche vereniging [voor] provinciale welvaart*.³³ Het zijn allemaal tekenen van blijvende aandacht voor Bilderdijk, maar tot een plan voor een monografie lijkt het pas te zijn gekomen omstreeks 1861. Hoewel hij er op 8 april 1862 nog aan werkte, moet het manuscript toen toch ongeveer zijn klaar geweest.³⁴ Een monografie, zo zou men het zeer omvangrijke handschrift wel mogen noemen, dat Kolléwijn stof heeft gegeven voor zijn beschouwing in *Groot Nederland* van 1908.³⁵ Hij merkt ervan op dat het weinig nieuws over Bilderdijk biedt, maar zegt ook dat het onmogelijk is voor wie zich een scherp beeld van de mens Bilderdijk wil vormen de door Halbertsma gewezen lijnen niet duidelijk te zien. Met dat weinige nieuws lijkt het me, gelet op wat Kolléwijn er nog allemaal uithaalt, overigens ook nogal mee te vallen, en over Halbertsma's opvattingen, ook over andere personen en zaken, vindt men er zeker menige interessante aanvulling.

Het handschrift bevat geen aanwijzing of er een bijzondere aanleiding is geweest tot het samenstellen. De naam die de auteur aan zijn aantekeningen gaf, laat goed de aard ervan uitkomen: *Blikken in den tijd, het leven en karakter van Mr. Willem Bilderdijk. Verspreide en onzamenhangende aantekeningen*. Het is het voor publicatie bestemde resultaat van overschrijven, uitwerken en aanvullen van verspreid gemaakte aantekeningen van Halbertsma zelf en vooral van die van anderen, met name die van Da Costa's levensbeschrijving uit 1859. Men zou het zelfs wel als een commentaar op Da Costa's werk kunnen karakteriseren.³⁶ Ik neem daarom aan dat de verschijning van diens levensbeschrijving als zestiende deel van de *Dichtwerken* van Bilderdijk hem inspireerde, al is er zeker ook verband met Halbertsma's behoefte in het algemeen om zijn herinneringen aan anderen vast te leggen. Die behoefte heeft hij al vrij jong gekend, zoals in het geval van Bilderdijk wel duidelijk is geworden, maar ze is in het bijzonder kenmerkend voor zijn laatste levensjaren. Ondanks de veelvuldige reacties op Da Costa is het geschrift eerder droog dan polemisch te noemen. Toch moest hij niet veel hebben van Da Costa's biografie. Aan Jeronimo de Vries Jzn

schreef hij namelijk op 8 april 1862: ‘De Bild. van da Costa is Bilderdijk, van rondomme bestraald door valsch licht. Zijn grootste leugen is zeker dat hij zijn held een karakter leent, en B. was karakterloos. Ik heb een gansch boek over hem gevuld. Zijne vijanden waren allen middelmatigheden, die zulk een colossaal genie niet begrepen en niet voelden.’³⁷ Met die woorden vat hij samen tot welke conclusie hem zijn aantekeningen en beschouwingen hadden gebracht. Juist namelijk de bladzijden die te oordelen aan de hand van schrijven en aan hun plaats, helemaal voorin, nog voor het register, het laatst geschreven moeten zijn, gaan over de karakterloosheid van Bilderdijk, en met hem van alle ware dichters. Tot bewijs haalt hij de uitspraak van zijn broer Eeltje aan, zelf ook een dichter, die meende ‘dat de ziel van een dichter een Eolusharp was, door de minste tocht bewogen om nu gene dan deze tonen te doen ruischen, en dat 't dus ongerijmd was om het karakter van den dichter uit zijne werken te beoordelen’. Maar de klassieken dachten er volgens Halbertsma al niet anders over: ‘*Sculptoribus atque poetis quilibet audendi semper fuit aequa potestas*. Dit woord van Horatius³⁸ is toepasselijk zowel op het karakter en gedrag van den dichter als de voortbrengselen van zijn vernuft. Waar het gevoel, het gehoor en kunstvaardigheid als bij den musicus met uitsluiting schier van het verstand en de werkelijke wereld, die bij den dichter evenzeer noodzakelijk zijn als gevoel en verbeelding [bij de dichter alleen komen te staan], daar bestaat dikwerf in 't geheel geen karakter, waarvan lichtzinnigheid, wellust en losbandigheid de plaats innemen.’³⁹

Gronden van de vriendschap

Zijn vriendschap met de grote dichter rekende Halbertsma tot de dierbaarste ervaringen van zijn leven.⁴⁰ Hij koesterde Bilderdijks brieven aan hem met zorg, zoals valt af te leiden uit het feit dat hij van voor 1828 maar enkele brieven heeft bewaard, waaronder echter wel die van Bilderdijk, en nog duidelijker uit de expliciete vermelding van die brieven in het geestelijk testament dat hij in 1832 voor zijn kinderen maakte: ‘Waak ook dat mijne correspondentie met Bilderdijk niet onder vreemde handen kome. Laten zij in uwe handen tot een getuigenis blijven dat uw vader de vriend was van het

Exemplaar van de portretgravure van Bilderdijk door Van Bree, waarop Halbertsma heeft aangetekend dat dit het enige portret is dat gelijkt (P162-5; Fries Museum, Leeuwarden).

grootste vernuft, hetwelk Nederland in de laatste 150 jaar heeft voortgebracht.⁴¹ Bilderdijk op zijn beurt moet ook dankbaar voor de vriendschap zijn geweest. Zo schreef deze in 1829 aan zijn vriend H.W. Tydeman dat hij onlangs een zeer interessante avond met Halbertsma had doorgebracht.⁴² Vriendschap van zijn kant spreekt ook uit de brieven aan Halbertsma.

Hoe is die vriendschap te verklaren? Dat is een boeiende vraag, omdat de twee niet alleen in leeftijd, maar ook in cultureel aanzien en in geloof zoveel van elkaar verschilden. Bij het zoeken naar een antwoord ga ik voorbij aan de waardering van Halbertsma voor Bilderdijk als dichter. Die was wel groot, maar toch niet zo uitzonderlijk dat die in dit verband speciale aandacht zou verdienen. Veelzeggend is de terecht gemaakte opmerking dat Halbertsma weinig sporen van lectuur heeft nagelaten in de dichtbundels die hij van de dichter zelf ontving, en dat er zelfs bij zijn die niet werden opengesneden.⁴³ Toch had hij hem als dichter ongetwijfeld hoog. Halbertsma hield namelijk niet van poëzie zonder denkbeelden. Hij noemt Bilderdijk ergens de geleerdste dichter,⁴⁴ en het is inderdaad om die geleerdheid dat hij zich meermalen zeer positief over Bilderdijks poëzie uitlaat. Zo haalt hij in 1845 de bewonderende woorden van de Engelse dichter Robert Southey aan, die in 1829 in Bilderdijk als ‘philosopher, poet and sage’ een dichter van Europees formaat had gezien.⁴⁵

Ook lijkt me Bilderdijks belangstelling voor Gysbert Japix en de Van Harens de vriendschap niet te kunnen verklaren, al moet die uiteraard wel bijgedragen hebben tot een goede verstandhouding. Gysbert Japix vormde in 1825 voor Halbertsma de aanleiding om schriftelijk contact met Bilderdijk te zoeken, en over de Van Harens begon hij reeds in zijn brief van 6 november 1825, de eerstvolgende na het bezoek in de zomer, toen ze mogelijk ook al over hen hebben gesproken. Voor zijn werk aan beiden kreeg hij de medewerking van Bilderdijk, al was het minder dan hij had gevraagd.⁴⁶

Zeker echter lijkt me dat Halbertsma's behoefte om binnen te treden in de wereld van wetenschap en kunst voor hem een reden is geweest om contact met Bilderdijk

te zoeken. Toen hij dat in 1825 deed, was hij nog vrij onbekend. Hij had zich alleen naam gemaakt als kenner van het Fries, en dan nog met name in Friesland zelf. Op nationaal niveau ontbrak het hem nog aan wetenschappelijke contacten, en internationaal had hij zich nog nauwelijks van de stand van het eigentijdse onderzoek op de hoogte gesteld. Zijn correspondentie met Grimm en Rask zou eerst in 1830 beginnen. Nog in 1829 had hij buiten Friesland en Deventer niet veel contacten.⁴⁷

In het bijzonder moet hij in Bilderdijk de taalhistoricus gezocht hebben. In zijn eerste publikatie van taalkundige aard, die in 1822 was verschenen, had hij zich ten doel gesteld om te laten zien dat het ‘de beroemdste taalkenners van het Nederlands’ aan kennis van de Germaanse dialecten, in het bijzonder van het Fries, ontbrak. Die ‘beroemdste taalkenners’ waren voor hem toen Bilderdijk en A. ten Broecke Hoekstra. Hoekstra en Bilderdijk kenden elkaar al jaren, zeker sinds 1813. In 1815 had Hoekstra Bilderdijk zelfs in het Fries van Gysbert Japix brieven en gedichten gestuurd. Hem zocht Halbertsma aansluitend aan zijn bezoek aan Bilderdijk op. Ook in Hoekstra moet Halbertsma in 1825 de historisch taalkundige zowel als de kenner van Gysbert Japix aangetrokken hebben.⁴⁸

Toen hij in 1825, op een moment dat de *Frisisk sproglære* van Rask nog moest verschijnen,⁴⁹ contact met hen zocht, had hij reeds een lange en eenzame weg afgelegd. Hij was namelijk al sinds 1807 door zelfstudie bezig met zich een weg te banen door de geschiedenis van de Germaanse talen. Tot zijn leidsman had hij zich de achttiende-eeuwse Leidse hoogleraar in het Grieks, L.C. Valckenaer, gekozen. Daarmee sloot hij aan bij een oudere generatie taalkundigen, zoals de Franeker hoogleraar E. Wassenbergh.⁵⁰ Valckenaer had hij leren kennen uit college-aantekeningen die hij van eigen familie en (later?) van de vader van zijn vrouw in bezit had gekregen. ‘Ik mag zeggen’, zo schrijft hij in 1843 over Valckenaer, ‘dat alles wat ik gepraesteerd heb en nog hoop te praesteren, niet anders dan de toepassing zijner beginselen op de Germaansche taalstudie was. Terwijl anderen al een groten stap menen te wagen, wanneer zij van dezen tijd op Melis Stoke springen, begon ik à la Valckenaer reeds op mijn 17 jaar met het alleroudste monument der Germaansche letterkunde [Vde eeuw], de Gothische vertaling van Ulfilas; van dezen ging ik naar de Theotische overblijfselen uit de 7de en 8ste eeuw; ik sprong vervolgens op de Angelsaxische monumenten van Alfred en anderen uit de 9de eeuw; op de Scandinavische der 11de; de Friesche der 12de; en zo daalde ik eindelijk neder op Melis Stoke en Helu cum sociis. Ik had nu gezien, hoe alle deze talen slechts dialecten waren van

eene en dezelfde taal; want ik had gezien, hoe zij zich door onbemerkbare vervormingen langs verschillende wegen in de loop der eeuwen, als stralen uit één middenpunt divergerende, tot die grote verschillen ontwikkeld hadden, waardoor zij zich tegenwoordig onderscheiden. Die verschillen te vereffenen en tot hunnen oorsprong terug te leiden; alle vormen, elke conjugatie en declinatie in hare wording te verklaren; in schijn ongelijke, maar verwante, woorden naast elkander te rangeren, is het werk van de Germaanschen taalkenner en Etymologist.⁵¹

Bilderdijk erkende waarschijnlijk al spoedig na de kennismaking in Halbertsma zijn meerdere als historisch taalkundige. Eerst had hij nog afwijzend gereageerd op Halbertsma's opvattingen. Als voorbeeld van Bilderdijks falende verklaring haalt Halbertsma ergens aan hoe hij de dichter eens voorstelde om in plaats van diens afleiding van het woord 'puin' verband te leggen met Angelsaksisch 'punian', 'in gruis stoten'.⁵² Dat moet hij gedaan hebben in zijn eerste brief van 6 februari 1825. Bilderdijk, zo weten we uit diens antwoord, moest daar niet veel van hebben. Hij vond 'puin' 'meer primitief' dan 'punian' en meende: 'Men doet zeer kwalijk met onze woorden eigenlijk uit A[ngel]S[aksisch] en Gothisch te halen.' Sindsdien neemt etymologie maar een zeer bescheiden plaats in de briefwisseling in. Het enige is dat Bilderdijk zijn vriend Angelsaksische letters ter overname aanbiedt.⁵³ De kwestie was dat hij die in 1824 had besteld om ze te gebruiken voor de spelling van enkele woorden in de tweede uitgave van zijn *Geslachtlijst*, die hij toen onder handen had, maar dat ze er twee jaar later nog niet waren, en dat zijn hoofd er volstrekt onbekwaam toe was geworden om er nog gebruik van te kunnen maken, toen hij ze eindelijk kreeg.⁵⁴

Bilderdijk was als taalkundige volgens Halbertsma mislukt doordat hij geen college meer had kunnen lopen bij Valckenaer, die al was afgetreden toen Bilderdijk als student in Leiden kwam. 'Die ijdele speculaties, die op geen gebruik steunen, zouden niet in zijn hoofd zijn opgekomen, zo hij bij dien groten Graecus een paar jaren school had gelegen, die alles baseerde op het gebruik, dat de schrijvers van de woorden gemaakt hadden.'⁵⁵ Bilderdijk kon trouwens volgens Halbertsma ook niet anders dan speculeren, omdat hij 'slechts twee of drie talen, die in dien groten cirkel [van Germaanse talen] besloten liggen, met de toppen der vingers aangeroerd' had en eigenlijk alleen van het Nederlands in al zijn tijdvakken een grondige studie had gemaakt. Deskundig op het gebied van de historische verklaring was Bilderdijk volgens Halbertsma alleen bij de overigens niet talrijke woorden die hun afstamming in het Nederlands zelf hebben (de zogenaamde secundaire afstamming).⁵⁶

Ter verduidelijking van Halbertsma's positie in de taalwetenschap van zijn tijd zou ik iets willen opmerken omtrent zijn verhouding tot het werk van Grimm en Rask. Op grond daarvan kan dan ook nauwkeuriger zijn verhouding tot Bilderdijks taalopvatting worden bepaald. Wat Grimm betreft, voor hem had Halbertsma een nagenoeg onbegrensde waardering.⁵⁷ Die gaat zelfs zover, dat hij meermalen expliciet bij een bepaalde beschouwing vermeldt dat die opgevat moet worden als een aanvulling op met name genoemd werk van Grimm.⁵⁸ Met diens werkwijze is hij echter nooit vertrouwd geraakt. Dibbets stelt mijns inziens ten onrechte, dat Halbertsma naar de regels van Grimm en anderen uit Duitsland werkte.⁵⁹ Van het toepassen van klankwetten vindt men zelden voorbeelden in de vele etymologische studies van Halbertsma. Hij was ook niet goed op de hoogte van de literatuur over

klankverschuiving, getuige zijn verzoek aan J.F. Firmenich eerst, en daarna aan zijn zoon Hidde toen die in 1847 in Berlijn studeerde, om 'het beste geschrift over de betrekking, waarin de Latijnsche en Grieksche talen tot de Germaansche talen, zo als Gothisch, Angelsaxisch enz., staan, met terugzicht vooral op *lautverschiebung*, verschuiving van consonanten... Zie b.v. Grimm Gramatica I 584.'⁶⁰ Halbertsma's belangstelling was niet primair taalkundig gericht, maar nationaal, of zo men wil cultuurhistorisch. Het ging hem om 'de denkwijze der natie.' De taal was voor hem het medium waardoor hij de ware geschiedenis van een volk kon vinden.

Kon hij bij de ook niet uitsluitend taalkundig geïnteresseerde Grimm nog van harte aansluiting vinden, voor Rask had hij geen bijzondere waardering. Die wordt zelden in zijn werk genoemd. 'Deze man', zo heet het in 1833 naar aanleiding van de *Frisisk Sproglære* in een niet gepubliceerde, maar wel voor publikatie bedoelde verhandeling over de gewenste aanpak van de studie van het Nederlands, 'behandelde de taal gelijk een mechanicus zijn raderwerk; een reden, waarom hij even naauwkeurig en voortreffelijk in het opgeven der declinatien en conjugatien, als oppervlakkig in de syntaxis en ongevoelig voor den genius der taal is. Dit is min of meer van toepassing op alle de werken van Rask.'⁶¹ Bilderdijk daarentegen was juist het tegendeel van een mechanicus. Ook dat was volgens Halbertsma echter niet goed: 'Bilderdijk zag diep in de werkingwijze der menschelijke ziel. De wijze, waarop onze ziel zich de dingen voorstelt, waarvan de taal de terugkaatsing is, is de atmosfeer in welke hij zich beweegt. Hij begon van die voorstellingswijze af; en hij behoorde a posteriori van de verschijnselen opgeklommen te zijn.'⁶² Voor Halbertsma moet de ideale taalkundige een combinatie van de twee uitersten tussen Rask en Bilderdijk zijn geweest. Zelfs Grimm, zo kan men tot aan het einde van zijn leven steeds weer herhaald bij Halbertsma vermeld vinden, las nooit iets van Bilderdijk of hij stak er iets van op.⁶³ De reden was volgens Halbertsma dat Bilderdijk dichter was. 'Daarom kon hij [...] denken in den geest van een volk dat zijne taal formeert, en daarom was hij een groot etymologist.'⁶⁴

Halbertsma mag dan op het punt van de historische taalkunde van het begin af aan zich superieur ten opzichte van Bilderdijk hebben gevoeld, afbreuk aan zijn waardering voor juist ook die kant van Bilderdijk deed dat niet. Voor hem moet die als wezenlijk ervaren waardering een ongecompliceerde basis zijn geweest voor een duurzame vriendschap met de beroemde grootheid. Maar hoe zat dat met Bilderdijk? Waarom zou die zoveel waarde aan de vriendschap met Halbertsma hebben gehecht? Van iemand van wie verondersteld is dat hij zelfs met Grimm het contact heeft laten verlopen, is niet aan te nemen dat hij gevoelig zou zijn geweest voor Halbertsma's taalgeleerdheid alleen.⁶⁵ Wat Bilderdijk met name aan Halbertsma bond, zou wel eens de bijval geweest kunnen zijn die hij van zijn jonge vriend ontving in zijn verachting voor toonaangevende andere Nederlandse taalkundigen, in het bijzonder voor Siegenbeek en Kinker. Sinds hij zich in 1823 in de spellingstrijd had geworpen, lag Bilderdijk met welhaast alle andere taalkundigen in Nederland overhoop. In het strijdperk van de spelling

Vergelijking van de hand van Halbertsma tussen de spelling van Siegenbeek en Bilderdijk, ingevoegd in een exemplaar van de *Geslachtlijst* (ed. 1822) (2178 TL; PBF).

heeft Halbertsma zich niet gewaagd, al stak hij zijn minachting voor Siegenbeek niet onder stoelen of banken en koos hij voor die van Bilderdijk.⁶⁶ Zelf verklaart hij in 1846 waarom: 'De heerschende spelling is my altijd toegeschenen of boven of beneden de aendacht van een' taelkenner te zijn, zo dat ik de zorch om mijne Nederlantsche stukken naer haer te regelen steeds aen het personeel der drukkerijen overgelaten heb.'⁶⁷ Maar in 1827 koos hij op het punt van taalkundige opvattingen wel openlijk partij voor Bilderdijk en tegen Kinker en Siegenbeek. En 1827 was een moeilijk jaar voor Bilderdijk. Toen ging immers Kinker tot de tegenaanval over.

Om duidelijk te maken, dat Halbertsma's hulp hem toen goed gedaan heeft, moeten we stilstaan bij het ontstaan van het gedicht *Aan een vriend*, dat begint met de regel: Een vlucht van exters, spechten, spreeuwen,/, en bij wat er op volgde. Het gedicht is een scheldvers tegen Kinker onder meer, en als zodanig onderdeel van een reeks waarmee Bilderdijk in 1823 begonnen was.⁶⁸ De vriend aan wie het gericht is, is Halbertsma, en deze tekende bij de autograaf aan, dat het 'versje door nevensliggende regelen van mij uitgelokt' was. Die regels zijn uit een brief aan Bilderdijk, waarvan alleen het fragment met die regels bewaard is. De rest is afgescheurd, wel door Halbertsma zelf. De tekst luidt: 'Men heeft mij geschreven dat er een croisade tegen UWEG geopend is om de geschondene eer van S. te handhaven en gevraagd of ik niet van de partij wilde zijn. Verbeeld u! Scheltema avantgarde; Kinker corps d'armée; v.d. Palm en Siegenbeek reserve. Kinker heeft door zijn voorposten in de Recensent reeds op u laten tirailleren, maar als de rest daar aan beantwoordt zou ik er niet bang voor wezen. Hij heeft daarin een allerlompste Germanisme begaan met even te gebruiken in den zin van het Hoogduitsche *eben*.'⁶⁹

Bilderdijks brief van 9 april 1827 is kennelijk het antwoord op deze fragmentarisch bewaard gebleven brief van Halbertsma. Halbertsma lijkt in zijn brief in het bijzonder gevraagd te hebben naar Kinker, want over hem weidt Bilderdijk zeer uit. Aanleiding tot de vraag is waarschijnlijk Kinkers nog lopende recensie van de *Nederlandsche Spraakleer*, want de meer persoonlijke tegenaanval was op het moment van schrijven

misschien nog niet verschenen.⁷⁰ Bilderdijk schreef terug: ‘Wat het optrekken van Kinker &c. tegen mij betreft, dit is niets anders dan natuurlijk. Dat Keffertjen dat zoo gaarne bijten zou, zoo hij tanden had, met den iets erger dan Ezeldommen Scheltema, nu wetende dat de Leeuw op het gijpen ligt, moeten hem aanvallen zoo veel zij zich slechts uitsloven kunnen. En daar dit in de orde der tegenwoordige zaken zoo behoort, zal ik mij hun onverstand niet aantrekken, maar het hoofd gerust neêrleggen. Wurmen als ten Kate moeten bij hen hoogvliegers zijn, en uilen als Siegenbeek, Adelaars.’⁷¹ En die laatste woorden vinden we bijna letterlijk terug in Halbertsma's *Hulde aan Gybert Japiks*. In de op 10 juni 1827 gedateerde opdracht van een bepaalde studie in die verzamelbundel aan zijn vriend, de Friese dichter ds. R. Posthumus, heet het namelijk: ‘Wanneer iemand een' langen en schaars betreden weg alleen moet gaan, gevoelt hij telkens behoefte naar gezelschap en zal al licht den een of den ander pogen over te halen om met hem te wandelen. Het is dus niet vrij van eigenbelang, als ik u zeg: “Koom, ga verder den weg met mij in, waarop ik u gelokt heb. Dat de boeken der oude Friesen, der Angelsaksen

Albumblad van Bilderdijk voor Halbertsma (in: 6185 Hs; PBF).

en Gothen geen enkelen dag uit uwe handen zijn!”⁷² En dan vervolgt hij: ‘Maar voor uwe eigene voldoening kan ik er u dan tevens bij verzekeren, dat gij dus doende spoedig op een standpunt zult staan, van waar gij met een innig mededogen op Lambert ten Kate en zijne bewonderaars zult nederzien.’⁷³ Bilderdijk, die een exemplaar van *Hulde* van de auteur had gekregen, dankte daarvoor in zijn brief van 6 november 1827. Hem hadden bijzonder getroffen ‘de hier en daar voorkomende reflexien van U over taal, kennis &c., die voortreffelijk en juist zijn, en niet van den tegenwoordigen tijd; en mijne hoogachting voor UWEd. onuitspreeklijk opgevoerd hebben.’⁷⁴

De hier veronderstelde vriendschap als verbondenheid in superioriteit tegenover anderen vindt ook reeds uitdrukking in het albumvers dat Bilderdijk in november 1826 voor Halbertsma maakte, en waarmee ik wil besluiten. Dankzij de hoofdletter S die Halbertsma in de kopij voor de uitgave in de *Rimen ind Teltsjes* (1871) op de plaats van de puntjes van Bilderdijk zette, weten we dat er in de tweede regel ‘Siegenbeekse’ moet staan.⁷⁵

Mijn naam bij u bewaard, rechtschapen Halbertsma,
Is meer dan 't lofgeblaas der bende.
'k Behaalde een zweem van roem, en de afgunst kroop mij na,
Ik volgde hart en plicht, niets oogste ik dan ellende.
Genoeg! 'k beklag mij niet: mijn deel was niet op de aard,
'k Beweer geen recht op 't geen waar andren dol naar trachten;
'k Was feilbaar, maar ik sterf met geen verwijt bezwaard,
En wie met U gevoelt, zal me Uwer waardig achten.

Ph.H. Breuker

Dr. Ph.H. Breuker is verbonden aan de Fryske Akademy te Leeuwarden en is tevens bijzonder hoogleraar Friese taal- en letterkunde aan de RUL.

Bijlagen

I. Correspondentie

De correspondentie is door P.F. Obbema als bijlage uitgegeven in diens niet gepubliceerde doctoraalscriptie *Over Joost Hiddes Halbertsma* (UvA, mei 1960; ik raadpleegde het exemplaar uit de nalatenschap van J.J. Kalma in het FLMD). Een enkele van de hierna te noemen brieven is hem onbekend gebleven. In het vijfde deel van de brievenuitgave van Messchert zijn fragmenten opgenomen uit de brieven van Bilderdijk van 19 februari 1827, 30 maart 1828 en 25 april 1829. Messchert had Halbertsma er geld voor geboden, maar, zo schreef deze ca. 1862 in Hs 1143 (PBF), ‘ik was niet genoeg koopman om een eisch te doen; ik verbeelde mij dat ik met de vertrouwelijke uitboezemingen van een vriend, die in het stof der graven sluimert, maar wiens schim misschien om mijn hoofd zweeft, geen handel mogt drijven.’

Tenzij hierna anders vermeld, bevinden alle brieven zich in het door Halbertsma zelf aangelegde archief, dat bewaard wordt op de Provinciale Bibliotheek van

Friesland te Leeuwarden onder de signatuur 6185 Hs, 10. De brieven, soms vergezeld van gedichten of vertalingen van Bilderdijk, zijn van 3 en 20 maart, en november (in een schrift met afschriften van brieven van en aan Halbertsma, archief Halbertsma-stichting, FLMD) 1825: 21 april, 23 juni, 2 juli, 4 (met albumvers) en 8 november 1826; 19 februari, 9 april (waarschijnlijk met het gedicht: *Een vlucht van exters, spechten, spreeuwen,*), 12 juni (met een gedicht: *Ik weet, het moet zoo zijn. In Helvloek en bespotting*), en 6 november 1827; 30 maart en 15 oktober (met de vertaling van een Frans gedicht van Van Haren: *Wie is die Oorlogsheld in d'eersten bloei der jaren,*) 1828; 25 april, 14 juli, 8 augustus, 2/3 oktober en 23 december 1829; 1 februari (in een aan Halbertsma aangeboden exemplaar van *Nieuwe Vermaking*, 2793 TL; PBF), 31 maart, 16 april en september 1830; april en 16 juli 1831.

Van de brieven van Halbertsma zijn er maar vier geheel of gedeeltelijk bewaard. De andere zijn waarschijnlijk vernietigd. Halbertsma had bij brief van 18 februari 1832 aan de zoon Lodewijk Willem verzocht zijn brieven te vernietigen. Er stonden volgens hem zeer vrijmoedige oordeelvellingen over personen in die nog leefden, en daarom moesten ze niet onder het oog van vreemden komen. Maar de zoon besloot ze door bemiddeling van H.W. Tydeman terug te sturen, zodat moet worden aangenomen dat Halbertsma of een van zijn erfgenamen de brieven heeft vernietigd (brief Hs D 87, Bilderdijk-Museum, VU, Amsterdam, resp. brief van 7 april 1832 in 6185 Hs, PBF). Dat moet zijn gebeurd voordat pas in 1899 de correspondentie als legaat aan de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden werd overgedragen (zie GS II 2442a; RAF). Het lijkt wel zeker dat althans een deel der brieven door de erfgenamen is vernietigd. Hoe anders is immers te verklaren dat zoon Tjalling (te herkennen aan zijn hand van schrijven) afschriften vervaardigd heeft van niet in de collectie van de Provinciale Bibliotheek van Friesland bewaard gebleven brieven, zoals die van 6-11-1825 van Halbertsma over Feith? (in een schrift met afschriften van brieven van en aan Halbertsma, archief Halbertsma-stichting, in bruikleen op het FLMD). Halbertsma zelf heeft waarschijnlijk echter ook brieven vernietigd, omdat er in het genoemde schrift ook een afschrift zit van een deel van een brief dat zelf een deel is van een gedeeltelijk bewaarde brief. Het zou wel toevallig zijn als niet meer dan juist dat deel zou zijn gekopieerd als de brief ten tijde van het overschrijven nog intact geweest was.

De bewaarde brieven zijn respectievelijk het pas genoemde afschrift van een (groot?) deel van de brief van 6 november 1825, een fragment van de pas ook genoemde brief van ca. maart 1827 (tussen 19 februari en 9 april; in 6185 Hs, PBF; voor een deel ook in afschrift in vorengenoemd schrift), een van 29 september 1829 (in 6185 Hs, PBF), en een van 23 april 1830 (eigenhandige kopie; 6185 Hs, PBF).

II. Poëzie voor Halbertsma

Op verzoek van Halbertsma vertaalde Bilderdijk poëzie uit het Fries van Gysbert Japix en uit het Frans van Van Haren in het Nederlands. De vertaling van Van Haren nam Halbertsma op in zijn *Het geslacht der Van Haren's* (1829). Hij had de tekst ontvangen bij brief van 15 oktober 1828. Aan een eerder verzoek tot vertaling (?) van een vers van Van Haren had Bilderdijk geen kans gezien te voldoen: 'ik kan er niets van maken, of moest het in Alexandrijnsche verzen hervormen' (brief van 6 november 1827).

Van Gysbert Japix vertaalde Bilderdijk op verzoek van Halbertsma en met behulp van een vertaling in proza die Hal-

bertsma tot dat doel vervaardigd had, in de herfst van 1825 *Op dy swiet-muwlckjende Paet-rymmefen S.A. Gabbema ('t Innigzoete kusjesmengelen)* en *In 't Stamboek van S.A. Gabbema (De wareld, duivelsch van natuur;)*, waarvan de autografen bewaard zijn in 6185 Hs, PBF, en die Halbertsma tezamen met Bilderdijs vertaling van *Op 't Hoars-hoffen fen Jieffer Sibilla fen Jongstal (Op het paardrijden van juffer Sibilla van Jongstal)* in zijn *Hulde aan Gysbert Japiks* (1827) 321-325 publiceerde. Wanneer Bilderdijk precies toezegde, is niet bekend, maar mogelijk is de afspraak gemaakt tijdens het eerste bezoek. Mijn datering op de herfst van 1825 is gebaseerd op de veronderstelling dat Bilderdijk in zijn brief van november 1825 het oog heeft op deze vertalingen als hij spreekt van de twee versjes die 'ik U [...] zond' (lees: zend(?); afschrift; in archief Halbertsma-stichting; FLMD.)

Waarschijnlijk doelt Bilderdijk op werk van Gysbert Japix als hij zich in zijn brief van 21 april 1826 weinig gepredisponeerd acht om nog eens vijf vertalingen te maken. Eén van die vijf zal hij dan weer bedoelen als hij op 23 juni toch nog 'een mislukte poging' stuurt. Dat is dan waarschijnlijk *Op het paardrijden*. Van het vertalen van *Reamer in Sape*, waartoe Halbertsma hem later nog eens verzocht, zag hij ook af (brief van 14 juli 1829). De drie genoemde vertalingen verschenen behalve in *Hulde* respectievelijk ook in *Avondschemering* (1828) 42-45 (als onderdeel van *Grijaarts bruiloftszang*), *Nasprokkeling* (1830) 2, en *Nalezingen I* (1833) 45-46, en in *Dichtwerken* 10, 205/206 (als onderdeel van *Grijaarts bruiloftszang*) en 14, 211-212 (als zelfstandige vertaling); 14, 414; en 13, 47-48. Reeds voordat Halbertsma hem in 1825 om vertalingen van Gysbert Japix verzocht, had Bilderdijk een tweetal teksten van de Friese dichter vertaald. Dat waren *Tjesck-moars see-eangste (Grootmoeders klacht, gedateerd 1807; Mengelingen IV* (1808) 156; *Dichtwerken* 13, 161-166) en een vierregelig epigram uit de *Friesche Herder (Noodhulp [versta: hulp in nood], gedateerd 1823; Navonkeling I* (1826) 126; *Dichtwerken* 13, 429). (Zie over deze vertalingen (die soms meer bewerkingen zijn) Galama 1966, 41-45 en de door Galama niet vermelde recensies van *Mengelingen IV* in *Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen* (1808) I 639-644, en in *Hedendaagsche Vaderlandsche bibliotheek van Wetenschap, Kunst en Smaak* (1809) I 264-270, waarin de draak gestoken wordt met tekst en vertaling, die het aan natuurlijkheid zou ontbreken.)

Misschien moet met de vertaalwerkzaamheden ook in verband gebracht worden een gedicht in het Middelnederlands, dat in twee afschriften bewaard is. Het ene bevindt zich onder signatuur Ltk 1608, 94r in de UBL, het andere in 142 Hs op de PBF. Uit het laatste neem ik het hier over. De hand van schrijven lijkt op die van Bilderdijs zoon Lodewijk. De aanduiding van Halbertsma in het Leidse afschrift als 'J. Hiddes Halbertsma' zou terug kunnen gaan op *Hulde aan Gysbert Japiks* (Leeuwarden 1827), omdat Halbertsma zich daarin op het titelblad zelf zo noemt.

Aan J.H. Halbertsma

Wattic belouede ic sout gelden
 Ghewilliken sonder schroom;
 Mer hennes niemen so gemaect,
 Hine es sulc tijt ontraect.
 Een rede durich ende cout
 Ende houetswere menichfout,
 Daerbi ic doghe grote dorst
 Ende hebbe rustens grote borst,

Ende florisoen, dan es gheine saghe,
Doet mi doghen grote plaghe
Ende heuet sere mi beuaen;
Waerom ic moet ter camere gaen
Ende nemen visicke ende pusoene
Te minen stade, te minen doene,
Omdat ic bliue in mijn ghewout,
Ende niet versceide also hout.
Ic bidde daerom, beste vrint,
Ende twivels niet een twint
Datti des mine onscult doet,
Dattic ghebreklich bliuen moet.

B.

In de delen 11, 12 en 14 van de *Dichtwerken* komt een vijftal gedichten voor die Bilderdijk opdroeg aan Halbertsma of die op andere manier in verband staan met hun vriendschap. Ik zal ze in volgorde van mededeling aan Halbertsma noemen en bijzonderheden omtrent aanleiding en overlevering vermelden.

Aan J.H. Halbertsma (Mijn naam, bij u bewaard, rechtschapen HALBERTSMA!/))

Gedateerd 4 september (abusievelijk voor november) 1826; autograaf als albumblad in 6185 Hs, PBF; *Dichtwerken* 12, 281; *De Lapekoer fen Gabe Scroar* (1834) VI; ook in Broárren Halbertsma, *Rimen ind Teltsjes* (1871) 103.

In *De Lapekoer* en de *Rimen ind Teltsjes* is het gedicht op 4 november gedateerd. Dat is ook de datum die Bilderdijk zelf onder de autograaf plaatste. Het ‘Herfstmaand’ van *Dichtwerken* zal dus een vergissing zijn.

Met de door puntjes aangeduide naam van de bende die zich tegen hem keert, bedoelde Bilderdijk de Siegenbeekse, zoals valt af te leiden uit de ‘S’ in de redactie van de *Rimen ind Teltsjes*.

Aan een vriend (Een vlucht van exters, spechten, spreuwen,/))

Gedateerd 1827; autograaf in 6185 Hs, PBF; *Dichtwerken* 14, 212; *Nieuwe oprakeling*, 63.

Aan den heer Halbertsma, met mijne ‘Navonkeling’ (Van hem, aan wien we ons hart in ware vriendschap hangen,/))

Gedateerd 9 april 1827 (autograaf; als opdrachtvers in exemplaar van *Navonkeling*, 2783 TL, PBF); *Dichtwerken* 11, 465; *Nasprokkeling*, 24.

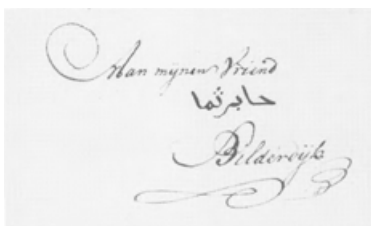
Aan mijn vaderland, met mijn ‘Spraakleer’ (De schoonste en rijkste Taal, te dikwerf dom verwrongen,/))

Gedateerd 1826; autograaf als opdrachtvers in exemplaar *Nederlandsche Spraakleer* (1826), 2138 TL, PBF (daar gedateerd op 9 april 1827); *Dichtwerken* 11, 469; *Nieuwe oprakeling*, 72. Het verschil in datering kan erop duiden dat Bilderdijk het gedicht niet voor Halbertsma heeft geschreven, maar het op 9 april 1827 slechts heeft gebruikt om het op hem toe te passen, temeer omdat hij op diezelfde dag een ander opdrachtvers dateerde, dat wel voor Halbertsma werd geschreven.

In een aantekening die op ca. 1864 te dateren is, schreef Halbertsma bij de autograaf: ‘Het versje is in de nieuwe oprakeling gedateerd 1826, en hier 1827, waar, en de woorden beter gekozen, en de zintekens beter gezet zijn. Achter *Nederlander* zet hij hier terecht een uitroepteken, en in den druk te onrecht een comma. Voor

waanzuchtig heeft hij hier 't *verbeestelijkst*, en voor *daar vindt gij ze in heur wel* hier in 't hart *ontspringt heur wel*. Voor *geen kennis zonder dit*, hier: *daar leeft ze in 't rein gevoel*. Voor *de duivel hou'* hier het edeler *de duivel waan'*. Er zijn nog een paar kleinere verschillen, door Halbertsma niet vermeld. Ik neem het vers in zijn handschriftelijke vorm daarom in zijn geheel hier over.

De schoonste en reinste Taal, door domheid steeds verwrongen,
Zij, na mijn dure vlijt, een leven lang besteed,
Thands door 't verbeestelijkst ras met nieuwe drift besprongen,
En, naar hun onverstand tot mofferij verkneed;
U schreef en bood ik ze aan, oprechte Nederlander!
Keer in u-zelf en lees: in 't hart ontspringt heur wel,
Daar leeft ze in 't rein gevoel. De duivel waan zich schrande,
De waarheid is van God, geen guichelspel.

Opdracht aan Halbertsma in *Spreuken en voorbeelden van Muslih Eddin Sadi* (1828), waarin de naam van Halbertsma in (niet geheel correct) Arabisch is gespeld (2789 TL; PBF).

Op de dagelijksche schendbrieven mij toegezonden (Ik weet, het moet zoo zijn. In Helvloek en bespotting/)

Gedateerd 1827; autograaf in 6185 Hs, PBF; *Dichtwerken* 12, 288; *Nieuwe oprakeling*, 167.

Bilderdijk stuurde Halbertsma het gedicht met een brief van 12 juni 1827 (6185 Hs, PBF).

Voor de volledigheid vermeld ik nog dat de schriftelijke nalatenschap van Halbertsma naast hetgeen al genoemd is, ook nog een autograaf bevat van het gedicht *Wijsheid*, die behalve door een vertaling in het Latijn van de in het Arabisch gestelde ondertitel en een verwijzing naar 1 Kor. 2, 6 en Job 28, 12 niet noemenswaard verschilt van de gedrukte tekst (*Nieuwe vermaking* 169; *Dichtwerken* 14, 379-380). Halbertsma kreeg de autograaf van Lodewijk Bilderdijk bij brief van 7 april 1832 (6185 Hs, nr. 10; PBF). Hij had de zoon overigens verzocht om een autograaf van mevr. Bilderdijk (brief van 18 februari 1832; Bilderdijk-Museum, VU, Amsterdam).

III. Boeken van Bilderdijk door de schrijver aan Halbertsma cadeau gedaan

‘Bilderdijk heeft mij vele zijner werken bij de uitgave vereerd, meest met eighandige opschriften of versjes op 't schutblad’, schrijft Halbertsma in 1864 als hij het grootste deel van zijn collectie boeken van Bilderdijk aan de provincie Friesland ten geschenke aanbiedt (brief van 18 mei 1864, GS 2442; PBF). Als zeldzaam noemt Halbertsma speciaal de drukken die Bilderdijk in zijn ballingschap na 1795 te Leipzig heeft uitgegeven. Halbertsma acht de waarde van de geschonken boeken groter dan die van de editie Kruseman, die hij ook bezit, ‘en zulks vooral omdat zij Editiones principes zijn, die door den dichter zelven met grondige kennis en onberispelijke naauwkeurigheid zijn gecorrigeerd. De nadruk van da Costa voldoet aan al de behoeften van gewone lezers; doch dewijl hij, als financiële operatie, de naauwkeurige interpunctie van Bilderdijk, die des auteurs eerste en beste verklaring is, ten eenenmale mist en voor de kritiek geheel onvoldoende is, zo heb ik mijne verzameling de voorkeur gegeven: zij is wel onvolledig, doch kan met weinig kosten door UEAchtbren bekwamen Bibliothecaris worden aangevuld.’

De boeken bevinden zich in de PBF; de Leipziger drukken in 2740 TL. Een overzicht van de schenking uit 1864 (later zouden er nog enkele boeken aan toegevoegd worden) is te vinden in: *Lijst der boeken, aan de Provinciale Bibliotheek*

van Friesland geschonken door Dr. J.H. Halbertsma in 1864 (Leeuwarden 1864). In de meeste gevallen betreft het standaardformuleringen als ‘Den WelEerw. Heere Halbertsma van den autheur’, of ook wel persoonlijker: ‘Uit warme Vriendschap aan den WEerw. Halbertsma, Bilderdijk’, maar tweemaal bestaat de opdracht uit een gedicht, en éénmaal uit een briefje (*Nieuwe vermaking*, 1829). De boeken met opdracht dateren uit de jaren 1826 tot en met 1829. Juist de eerste, die van 1826 (*Navonkeling* en *Nederlandsche Spraakleer*) zijn voorzien van een gedicht, dat in beide gevallen gedateerd is op 9 april 1827. De andere boeken waarin Bilderdijk een persoonlijke opdracht schreef, zijn: *Nieuwe oprakeling* (1827), *Spreuken en voorbeelden van Muslih Eddin Sadi* (1828; hierin is de naam Halbertsma in het Arabisch gespeld, volgens Sybrandy 1969, 268 niet geheel correct), *H.L. Spiegheles Hartspiegel* (1828), *Korte aanmerkingen op Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1828), *De Cycloop, saterspel* (1828), *Vermaking* (1828) en *Naklank* (1828). Niet altijd heeft Bilderdijk de boekgeschenken van een opdracht voorzien, want in *Uitzicht op mijn dood* (1829), dat hij Halbertsma op 25 april 1829 zond, staat er geen.

Literatuur

- Bakker, D.M., 'De grammatica in de negentiende eeuw', in: D.M. Bakker en G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde* (Den Bosch 1977) 113-160.
- Breuker, Ph.H., 'Halbertsma syn motto "De taal is de ziel der natie"', in: *Ut de Smidte fan de Fryske Akademy* 15 (1981) nr. 1, 16.
- Breuker, Philippus, *It wurk fan Gysbert Japix*, 2 dln. (Ljouwert 1989).
- De Tollenaere, F., "'De tael is gantsch het volk'", in: *Ons erfdeel* 24 (1981) 189-199.
- Dibbets, G.R.W., 'Etymologie en filologie', in: A. Moerdijk e.a. (red.), *100 jaar etymologisch woordenboek van het Nederlands* ('s-Gravenhage 1990) 237-260.
- Eekhoff, W., 'Voorlezing over het leven van Dr. Justus Hiddes Halbertsma en zijne verdiensten omtrent de geschiedenis, taal- en letterkunde, vooral van Friesland', in: *De vrije Fries* 12 (1869) 1-80.
- Folkertsma, B., 'Halbertsma en syn stavering fan it Frysk', in: Hylke Halbertsma e.a. (red.), *Joast Hiddes Halbertsma 1789-1869. Brekker en bouwer* (Drachten 1969) 112-127.
- Galama, E.G.A., 'Oersettingen fan Gysbert Japiks syn wurk', in: *Us Wurk* 15 (1966) 39-52.
- Gerretzen, J.G., *Schola Hemsterhusiana* (Nijmegen 1940).
- Halbertsma, J. Hiddes, *Hulde aan Gysbert Japiks* (Leeuwarden 1827).
- Halbertsma, J.H., *Het geslacht der Van Haren's. Fragmenten* (Deventer 1829).
- Halbertsma, J.H., *Letterkundige Naoogst*, 2 stkn. (Deventer 1840-1845).
- Halbertsma, J.H., *De gevolgen van het vervoer door stoom; voorgelezen in de zestiende openbare vergadering der Tweede klasse van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten, gehouden den 16den April 1846*.
- Halbertsma, J.H., 'Over de uitspraak van het Landfriesch', in: *De Taalgids* 9 (1867) 1-52.
- Kalma, J.J., 'Briefwisseling J.H. Halbertsma - L.C. Luzac (1843-1847)', in: *De vrije Fries* 48 (1968) 138-155.
- Kalma, J.J., 'Kronyk fan it libben fan J.H. Halbertsma', in: Hylke Halbertsma e.a. (red.), *Joast Hiddes Halbertsma 1789-1869. Brekker en bouwer* (Drachten 1969) 9-32.
- Karsten, Gert, *100 jaar Nederlandse philologie. M. de Vries en zijn school* (Leiden 1949).
- Kollewijn, R.A., 'J. Halbertsma over Bilderdijk', in: *Groot Nederland* 1908, 56-100.
- Noordegraaf, Jan, 'From Myth to History. On the Reception of German Historical Grammar in Nineteenth-Century Dutch Linguistics', in: D. Droixhe, Ch. Grell (eds.), *La linguistique entre mythe et histoire* (Münster 1993) 297-317.
- Noordegraaf, Jan (1994a), 'Dutch Linguistics around 1800. Between France and Germany', in: Brigitte Schieben-Lange e.a. (red.), *Europäische Sprachwissenschaft um 1800*. Band 4 (Münster 1994) 223-244.

Noordegraaf, Jan (1994b), 'Taalkunde "voor ongeleerden". Inleiden anno 1826', in: R. Boogaart & J. Noordegraaf (red.), *Nauwe betrekkingen. Voor Theo Janssen bij zijn vijftigste verjaardag* (Amsterdam/Münster 1994) 183-191.

Obbema, P.F., *Over Joost Halbertsma*. Doct. scriptie UvA 1960.

Offenberg, A.K., 'Een doopsgezinde leraar, de Babylonische Talmoed en de Bibliotheca Rosenthaliana. Abraham de Vries en het Costervraagstuk', in: *Theologie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* (Amsterdam 1986) 149-156.

Sybrandy, S., 'J.H. Halbertsma en syn bibliotheek', in: Hylke Halbertsma e.a. (red.), *Joost Hiddes Halbertsma 1789-1869. Brekker en bouwer* (Drachten 1969) 264-281.

Sybrandy, Sybren, 'Analogy by Wassenbergh', in: Alex M.J. Riemersma e.a. (red.), *Frysk & Vrije Universiteit (1949-1989)* (Amsterdam 1989) 159-163.

Tydeman, H.W.T. (ed.), *Briefwisseling van Bilderdijk met de hoogleeraren M. en H.W. Tydeman. Gedurende de jaren 1807 tot 1831*, 2 dln. (Sneek 1866-1867).

Vis, G.J., 'Bilderdijk en Kinker - de een over de ander', in: M. van Hattum e.a. (red.), *Folia Bilderdijkiana. Bladen voor Bosch* (Amsterdam 1985) 63-68.

Eindnoten:

1. De motto's staan reeds op het titelblad van de eerste aflevering, die van 1864 is. Matthias (1820-1892) was de zoon van de doopsgezinde predikant Abraham de Vries (1773-1862). Halbertsma kwam in zijn Amsterdamse studententijd (1807-1813) wekelijks aan huis bij Gerrit de Vries, de vader van Abraham en diens bekende broer Jeronimo. Beide broers waren maecenassen voor Bilderdijk en onderhielden hun leven lang vriendschap met Halbertsma (cf. Halbertsma 1867, 6). Zie over Matthias' waardering voor Bilderdijk: Karsten 1949, 7, en over Abraham: Offenberg 1986, 150.
De beide broers zijn bij uitstek de pleitbezorgers van een nationale Romantiek in Nederland. Hun invloed op de culturele vorming van Halbertsma moet heel groot geweest zijn.
2. De letterlijke redactie van Halbertsma's uitspraak is niet gevonden. Zie over de formuleringen die erop lijken: Breuker 1981, en over de ideeënwereld waarin de tekst van het motto geplaatst kan worden behalve dat artikel ook De Tollenaere 1981, noot 2. Dat ze bij Halbertsma uiteindelijk teruggaat op het bekende *imago animi sermo est* van Seneca (*De moribus* 72) neem ik maar aan, gezien het veelvuldig voorkomen van de daarin uitgedrukte gedachte in zijn vroege werk in het algemeen en een formulering als 'trouwens de taal is bij elke natie en in alle opzichten de spiegel der ziel' (*Vaderlandsche Letter-oefeningen* 1822, 531) in het bijzonder, die wel als een overgang naar de tekst van het motto is op te vatten. Humboldtiaans noemt Dibbets 1990, 248 de uitspraak van Halbertsma.
3. De Amsterdamse boterhandelaar Jan Pijnappel, wiens familie een oude handelsrelatie van de Halbertsma's was, schreef op 20 oktober 1839 naar aanleiding van Halbertsma's zenuwinstorting, die hij toeschreef aan het niet doorgaan van een professoraat in Amsterdam, aan Klaas Halbertsma te Sneek, een oomzegger van Joost: 'Zoo als hij thans is loopt hij veel kans een tweede Bilderdijk te worden.' (archief Halbertsma-stichting nr. 6a; FLMD). Vergelijk ook wat W. Eekhoff in zijn biografische schets van Halbertsma zegt: 'gelijk Bilderdijk, doorgaans even overdreven in zijne sympathieën als antipathieën' (Eekhoff 1869, 34.)
4. Hs 141, PBF.
5. Eekhoff 1869, 57.
6. Halbertsma 1827, 321. Zie ook het albumblad aan het slot van dit artikel.
7. Kollewijn 1908, 84; Obbema 1960, 45.
8. Hs 1143, 28. Het was op 12 juli 1831, zoals valt af te leiden uit Hs 322, deel 1831; PBF.

9. Kollewijn 1908, 56; cf. Hs 1143, 1.
10. Kalma 1969, 18, misschien in navolging van Eekhoff 1869, 57, die mededeelt: 'Voor zijne taalstudie was Halbertsma geene kennismaking aangenamer dan in 1824 die met Mr. Willem Bilderdijk, dien hij zoo dikwijls in Holland kwam te Leiden bezocht en met wien hij steeds briefwisseling hield.' Vergelijk ook Kollewijn 1908, 57, die spreekt van 'nauwere aanraking' in 1824. In zijn aantekenboekje van 1824 maakte Halbertsma een opmerking over Bilderdijk, maar daaruit is niet af te leiden wat zijn bron was (Hs 322, PBF).
Eerder had Kalma de kennismaking stilzwijgend kennelijk ook op 1807 gesteld, want anders had hij onder het lemma Bilderdijk in de *Encyclopedie van Friesland* (1958) de bestaande literatuur niet kunnen samenvatten met de mededeling: 'J.H. Halbertsma maakte hem bekend met de Fr. letterkunde; op zijn verzoek vertaalde B. Gysbert Japicx' *Tjesk-moars see-aengste* (Mengelingen IV, 1808 50-60).' (Het is niet bekend of Bilderdijk hulp gehad heeft, maar hij heeft ongetwijfeld de (gedeeltelijke) vertaling van Rinse Koopmans gekend.)
Kollewijns datering van Halbertsma's aantekening: 'Tegenwoordig zit hij 9/10 van den tijd als versuft en wezenloos' op maart 1823 (a.w. 84) berust op een verlezing. Er staat 1828 (Hs 1143, 9).
11. In de brief van 18 mei 1864 aan Gedeputeerde Staten van Friesland, waarmee hij een groot deel van zijn collectie boeken van Bilderdijk aan de Provinciale Bibliotheek overdraagt.
12. Hs 1143, 58-4.
13. Aldus Obbema 1960, 24. Maar Halbertsma moet ook Cornelis Pijnappel gekend hebben, die blijkens het verslag ook bij de intimi van de koffiekamer hoorde. Pijnappel was van de boterhandel op het Rokin, waarmee de Grouwster familie van Halbertsma al jaren zaken had gedaan.
14. Archief Halbertsma-stichting 6a; FLMD.
15. Hs 1143, 29-30.
16. Zie noot 10.
17. 143 Hs, 29; PBF. De precieze datering van het bezoek heb ik (nog) niet kunnen vaststellen. Het moet op grond van aantekeningen van Robert Southey (die de heer C. van Dongen te Groningen zo vriendelijk was mij mee te delen) tussen 26 juni en 6 juli zijn geweest.
Halbertsma ontmoette toen ook de Engelse dichter Robert Southey, die op terugreis uit Zwitserland de Bilderdijken bezoeking, last kreeg van een insektenbeet en toen enkele weken bij Bilderdijk in huis verbleef. De kennismaking was aanleiding tot een briefwisseling (Hs 1817, PBF).
18. De brieven van Bilderdijk zijn, voorzover valt na te gaan volledig bewaard gebleven, op één uit 1825 na, die van Halbertsma zeer onvolledig. (Zie voor de geschiedenis van de overlevering ervan Bijlage I.)
19. Obbema 1960, 44.
20. Zie de Bijlagen II en III.
21. Het exemplaar bevindt zich onder signatuur 1110 Gll in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde (UBL).
22. Tydeman 1867, 257.
23. Tydeman 1867, 293-297; Hs 322, deel 1831. Halbertsma was van 3 tot 24 juli in Holland. Waarom Kalma 1969, 20 twijfelt aan de juistheid van deze gang van zaken, is mij onbekend. Een andere bron dan Tydeman heb ik overigens niet.
24. Hs 1143, 13, resp. *Leed in Wille* (1854) 262. Halbertsma besluit het verhaal in *Leed in Wille* met het maken van een komisch contrast tussen Bilderdijks woede over de aardappel, die hij als een godsoordeel over Europa beschouwde, en de lust waarmee hij ze oppeuzelde. Van Halbertsma's belangstelling voor het onderwerp getuigt ook het feit dat hij in Hs 1143 (p. 26-1; PBF) nog de volgende anekdote vermeldt. 'Bilderdijk heeft een ode aan Napoleon gemaakt, waarin hij den keizer vergoedt. Adam Simons, professor te Utrecht in het Nederduitsch, een goed hansworst, wilde op de tombe van Bilderdijk een *aardappel* zetten en daar de ode aan Napoleon op geschreven.'
25. Het uiteindelijke handschrift (Hs 1143, PBF) draagt in zijn nummering van de bladzijden de sporen van het aanvullen, uitbreiden en tussenschuiven. Globaal genomen zijn de door Halbertsma met 1 tot 10 genummerde bladzijden op 1828 te dateren, die van 11 tot 30 op ca. 1832, en de overige bijna allemaal op 1861-'62. In mijn nummering telt het handschrift 442 bladzijden.
26. Brief aan Jeronimo de Vries, 121 B 5; KB, Den Haag.

27. Niet gedateerd antwoord van H.W. Tydeman op vragen van Halbertsma, niet voor 1 februari 1832; in 142 Hs, PBF. Wel bewaard is de brief van De Vries aan Halbertsma van 5 februari 1832, waarmee hij een afschrift stuurt van de door mr. Koenen onthouden improvisatie die De Clercq bij de begrafenis van Bilderdijk hield. Brief en improvisatie worden bewaard in 142 Hs, PBF.
28. Brief aan Lodewijk W. Bilderdijk, 18 februari 1832; Bilderdijk-Museum; VU, Amsterdam; vr. med. dr. M. van Hattum; brief Abr. de Vries aan Halbertsma van 10 maart 1832; in 142 Hs, PBF.
29. Brieven H.W. Tydeman aan Halbertsma van 30 april en 22 augustus 1832; 6185 Hs; PBF. Bij die gelegenheid zal hij de door Bilderdijk zelf vervaardigde portefeuille (met inhoud) hebben gekregen waarin 142 Hs (PBF) bewaard wordt. Als nummer 16 zit daarin 'Varia ad Glottologian', bevattende volgens opgave van Bilderdijk zelf: Galic, Wendisch, Lettisch, &c. Keilschrift.
30. De aantekeningen bij de eerste uitgave zijn naar ik aanneem die in een exemplaar van de *Geslachtlijst* (2178 TL; PBF). 2180 TL is het door Halbertsma geannoteerde exemplaar van de editie-1832. De verhouding tussen de aantekeningen in de beide exemplaren verdient nader onderzoek. In beide staan bijvoorbeeld aantekeningen van na 1832. Met name in de editie van 1832 bestaan de aanvullingen vooral uit woorden op het gebied van de seksualiteit. Ik betwijfel of ze ooit voor lexicografisch werk benut zijn.
Anders dan de lexicografen die de taal geven 'zo als zij is gefiltreerd door de aristocratische zeef', zo tekent Halbertsma aan, geeft hij 'in navolging van den onsterfelijken Aristophanes de taal ongefiltreerd'.
Veel aantekeningen heeft Halbertsma ook gemaakt in zijn exemplaar van de *Nederlandsche Spraakleer* van 1826 (2137 TL; PBF).
31. Volledigheidshalve zij vermeld dat Halbertsma in een in de jaren dertig te dateren handschrift, dat met name over de taalkundige studie van Ten Broecke Hoekstra gaat, Bilderdijk ook ter sprake brengt (290 Hs, PBF).
32. H.J. Koenen had in 1848 over datzelfde onderwerp een lezing voor het Instituut gehouden. De tekst van Halbertsma's vergelijking is gedateerd op januari 1849 en later aangevuld, en wordt als 141 Hs bewaard op de PBF. Ook over andere aspecten van Bilderdijks leven en werk voegde hij aantekeningen toe, meest in de vorm van aandachtspunten. Als dateringen daarvan komen 1853 en 1858 voor.
33. De lezing is bewaard in 143 Hs, PBF.
34. Er zijn twee brieven van 8 april 1862, beide met dezelfde vraag, wanneer namelijk en voor welke rechtbank de scheiding tussen Bilderdijk en Catharina Woesthoven is uitgesproken. De ene is gericht aan de zoon van H.W. Tydeman (archieff Tydeman, nr. 811-17; GA Leiden; mededeling dr. M. van Hattum, 6-9-1991), de andere aan een onbekende, vast een De Vries, want Mietje en Jans worden genoemd en grootpapa Gerrit, de vader van Abraham en Jeronimo, bij wie Halbertsma in zijn Amsterdamse studententijd wekelijks aan huis kwam (Bilderdijk-Museum Handschr. H 160-6, VU Amsterdam; mededeling dr. M. van Hattum, 23-2-1991).
Zie over de voltooiing van het handschrift omstreeks die tijd verderop in de tekst.
35. Hs 1143; het is voor een deel de meer uitgewerkte vorm van wat in 141 Hs puntsgewijs is aangeduid. Het handschrift is, waarschijnlijk in de jaren dertig van deze eeuw, door de familie aan het Friesch Genootschap geschonken, en na de opheffing van de bibliotheek van het Genootschap in 1967 overgedragen aan de PBF.
36. Halbertsma zelf karakteriseert zijn werk zo: ' [nu anderen vertrouwelijkheden openbaar gemaakt hebben] rekende ik mij gerechtigheid (lees: gerechtigd) om de openbaar gemaakte stoffe te bewerken, en de uitkomsten, verenigd met mijne eigene ondervinding en opmerkingen, tot ene onpartijdige waardering van Bilderdijks karakter te doen dienen.' Hij had het bestemd voor publikatie, en verwachtte 'van theologen den banblixem'. Hs 1143, 4-5; PBF.
37. Bilderdijk-Museum H 160-6; VU, Amsterdam; vr. med. dr. M. van Hattum.
38. Cf. *De arte poetica* 9-10: 'pictoribus atque poetis/ quidlibet audendi semper fuit aequa potestas'.
39. Als aanvulling of als variant heeft Halbertsma in de marge bijgeschreven: 'De dichters onbedwongen in het rijk der verbeelding rondvliegende, scheppende en ziende wat nooit geweest is of wezen zal, en meest niet bestaan kan, hebben het bezef der werkelijk[heid] en 't gevoel voor waarheid verlamd. Zij verzinnen en beelden zich in dat die verzinsels de werkelijkheid zelve zijn. Met één woord: zij liegen als wachters, zonder dat een verstandig man hun dat kwalijk neemt.'

Overigens had hij reeds in 1831 aan de vrouw van zijn broer Eeltje over Bilderdijk geschreven: 'dat is een mengsel van zo veel kwaad en goed, dat hij een duivel of een Engel is, na dat gij hem beschouwt.'

40. Hij zegt dat als hij het ook over Grimm heeft. Beiden had hij persoonlijk en via briefwisseling gekend, 'iets hetwelk ik steeds onder de grootste zeldzaamheden en meest vereerende voorrechten mijns levens heb gerangschikt' (141 Hs; PBF).
41. Tydeman 1867, 257.
42. *Halbertsma-stichting* 20 (1953), 18.
43. Sybrandy 1969, 268.
44. Hs 1143, 30 (nummering van Halbertsma zelf); PBF.
45. Halbertsma 1845, X.

46. Met Gysbert Japix begon Halbertsma de briefwisseling. Halbertsma had Bilderdijk door tussenkomst van H.W. Tydeman een exemplaar van zijn pas verschenen *Hulde aan Gysbert Japix* gestuurd en gevraagd naar de betekenis van bepaalde woorden bij de Friese dichter. Hij werkte toen juist hard aan een tweede deel van de *Hulde*. Als kenner bij uitstek van Gysbert Japix moet Halbertsma uiteraard geweten hebben dat Bilderdijk reeds in 1808 uit diens werk een vertaling had gepubliceerd, en ook dat deze in zijn taalkundige publikaties blijk van bekendheid met het werk van de zeventiende-eeuwer had gegeven. Het zal hem ook niet zijn ontgaan dat E. Epkema in diens *Woordenboek* op Gysbert Japix (1824, 16) voor hulp bij de verklaring van een woord had bedankt. Bilderdijk bezat een exemplaar van Gysbert Japix' *Friesche Rymlerije*, ed. 1684, dat in 1797 verkocht werd (en nu eigendom is van schrijver dezes), en later een exemplaar van de editie 1681, dat in 1832 geveild werd (Breuker 1989 II 114, resp. 107).

Wat verder de Van Harens nog betreft, uit het antwoord van Bilderdijk van 19-2-1827 blijkt dat Halbertsma op 2-1-1827 had geschreven zijn aantekeningen over de *Friso* in het licht te zullen brengen en dat hij daartoe Bilderdijk om medewerking had gevraagd. Later (*Letterkundige Naoogst* II (1845) X) zou Halbertsma Bilderdijk en Onno Zwier op één hoogte plaatsen. Vergelijk ook Halbertsma, *Hulde* 483, waar hij 'Neerlands hoofdpoeet' dankt voor het 'als het meesterstuk der 18de eeuw' in het licht brengen van *De Geusen*. Zie voor Bilderdijks hulp verder Bijlage II.

47. Om te laten zien hoe belangrijk ook relatief Bilderdijk voor hem moet zijn geweest, noem ik hier de namen van niet-Friezen en niet-Deventernaren die toen een present-exemplaar ontvingen van *De Lapekoer* (er waren drie soorten) of van *Het geslacht der Van Haren's*. Dat waren dan behalve Bilderdijk en het Koninklijk Instituut, Jeronimo de Vries, M.C. van Hall, prof. Lulofs (ik geef de namen zoals Halbertsma ze noteerde), Ph.W. van Heusde, Jod. Heringa (een familielid), Van Ewijck, administrateur van het onderwijs, Anna Paulona, H.W. Tydeman, de koning, Bowring en dan nog twee zakenrelaties van de familie, Gerrit en Jan Pijnappel. Van beide publikaties ontvingen alleen Bilderdijk, Jeronimo de Vries, de beide Pijnappels en de koning een exemplaar. (Opgave volgens opgaven van Halbertsma zelf in Hs 322, deel 1828; PBF. Evenmin als de Friezen zelf heb ik hen genoemd die buiten Friesland leefden, maar van Friese afkomst waren: prof. A. Ypey, mevr. Hamaker-Camper en C.J. van Assen, en ook niet Voet van Campen, de hervormde collega die hij in zijn Bolswarder tijd had leren kennen.)
48. Brief Halbertsma aan Bilderdijk van 6 nov. 1825. Hoekstra beschikte over eigenhandig gemaakte afschriften van werk van Gysbert Japix uit Oxford, die Halbertsma zeker graag heeft willen zien - en die hij ook inderdaad zag, en -wel bij dit bezoek - ook kreeg. Hoekstra had in 1825 zijn studie van Gysbert Japix al tien jaar geleden opgegeven voor de studie van het Middelnederlands en sinds 1818 met name ook voor die van het Angelsaksisch. Zonder dat die studie tot publikatie had geleid, had hij zich nogal een naam verworven, bij Siegenbeek bijvoorbeeld, maar ook bij Grimm.

Volgens Halbertsma vergoode Hoekstra Bilderdijk (290 Hs, 47; PBF). Ze woonden een tijdlang beiden in Haarlem; cf. voor de datering van hun omgang de in Breuker 1989 II 522 noot 30 genoemde brief van 9-6-1813. Na diens dood in 1828 kreeg Halbertsma de nagelaten aantekeningen van Hoekstra ter beoordeling voorgelegd van het *Koninklijk Instituut*, dat ze van de erven had gekocht. In zijn verslag noemt hij de taalopvattingen van Hoekstra een mengeling van die van Valckenaer en Bilderdijk. (Notulen *Koninklijk Instituut* V, 48-54; Rijksarchief Haarlem; zie doctoraalscriptie Marie-Louise Gerla-de Bruin, *The reception of Beowulf in the Netherlands in the first half of the nineteenth century*, RUL 1993, 24-25).

49. Het werk verscheen in hetzelfde jaar 1825. Halbertsma maakt er voor het eerst melding van in een niet-gedateerde brief aan E. Wassenbergh (in Hs 1326; PBF). Op grond van de inhoud

- dateer ik die op eind november of begin december 1825. Hij doet in de brief mededelingen die teruggaan op zijn bezoek aan Bilderdijk en Hoekstra. Het ligt daarom voor de hand om te veronderstellen dat hij zijn kennis aan het bestaan van het werk van Rask aan een van hen heeft te danken. Ik vermoed dan van Hoekstra, en zou die ook willen houden voor de onbekende recensent van Rasks Friese spraakleer in *De Weegschaal* 10 (1826) 431-436.
50. Vergelijk Sybrandy 1989, en Halbertsma zelf in zijn *Letterkundige Naoogst* (1845) 370-406. Hij was toen van plan naar Oxford te gaan om daar de handschriften van Junius te bestuderen. (Zie C.C. Southey (ed.), *The Life and Correspondence of the Late Robert Southey* (Londen 1849) V, 126 (vr. med. van de heer C. van Dongen te Groningen).)
 51. Halbertsma aan L.C. Luzac, 12-6-1843; BPL 1561, UBL. De briefwisseling tussen Halbertsma en Luzac, die dateert uit de jaren 1843 tot 1847, is uitgegeven door Kalma 1968. Luzac was de kleinzoon van Valckenaer. Er is mij geen tekst bekend waarin Halbertsma een beter portret van zichzelf als taalkundige schetst. (Zie echter ook Halbertsma 1829, Voorrede.)
Misschien is het niet alleen de kleinzoon van de vereerde Valckenaer tot wie Halbertsma in deze brief het woord richt, maar ook de Thorbeckiaanse politicus of de Leidse curator die Luzac ook was, want in 1843 had Halbertsma de hoop op een hoogleraarschap in het Nederlands nog niet opgegeven. Het citaat gaat verder met: ‘Door Valckenaer aan de eerste bron geplaatst domineer ik dit gansche veld zonder grote moeite, en 't zal voor U. WelEd. Gestr. geen betoog behoeven, dat ik met de 13de of 14de eeuw, en dan nog slechts in één dialect, beginnende, overal op dezelfde duisternis en verwarring zou gestoten hebben, die mijne mede-arbeiders de vrije vlucht, en ik mag er bij voegen, alle verdere vordering, beletten.’
 52. 141 Hs; PBF. De aantekeningen dateren van januari 1849.
 53. Het is het enige initiatief van zakelijke aard dat Bilderdijk in de briefwisseling neemt, afgezien van de vraag of Halbertsma het werk van Behaegel al gezien heeft, waarin een uitspraak van hem als motto voorkomt.
Het initiatief in de briefwisseling bleef steeds bij Halbertsma liggen. Bilderdijks brieven zijn antwoorden op vragen van Halbertsma. Behoudens de pas gememoreerde initiatieven van zakelijke aard, bepaalde Bilderdijk zich ongevraagd tot zijn kwalen, wat hij vanaf 1828 in toenemende mate deed, en tot de mededeling van het overlijden van zijn vrouw. Dat laatste gebeurde in de enige brief die hij uit zichzelf schreef.
 54. Of Halbertsma ze inderdaad heeft overgenomen, weet ik niet, evenmin of er verband bestaat met de Angelsaksische (en Gothische) letters die de Workumer drukker en uitgever H. Brandenburgh een paar jaar later blijkt te bezitten.
 55. Hs 1143, 19; PBF. Elders zegt Halbertsma echter dat Bilderdijk juist wel college bij Valckenaer had gelopen en diens denkbeelden omtrent het Grieks had ingezogen en op het Nederlands had toegepast. Deze tegenstrijdigheid is echter maar schijn, althans voorzover ze niet het wel of niet volgen van de colleges betreft, want Halbertsma heeft in het laatstgenoemde geval het oog op Valckenaers opvatting dat het Grieks als oorspronkelijke taal uit zichzelf en uit geen andere taal verklaard moest worden. Zie over de taalopvatting van Valckenaer: Gerretzen 1940.
Bilderdijk moet Wassenberghs editie van Valckenaers aantekeningen op het Nieuwe Testament (1815) gekend hebben, want hij vertaalde er een gedicht van Wassenbergh uit (*Nieuwe Dichtschakeering* (1819) 132).
 56. 141 Hs; PBF. Halbertsma zou het daarom waarschijnlijk wel niet eens zijn geweest met het verband dat Noordegraaf 1994b, 189 legt tussen Bilderdijks taalonderzoek en de Schola Hemsterhusiana.
 57. Nagenoeg: ‘Zijne zwakke zijde was de staat zijner kennis van het Nederlandsch en de Nederlandsche dialecten, wier gaaf consonantisme hem den toetssteen kon zijn, waarop hij de afdwalingen van het verwrikte en verwarde Hoogduitsch en diens dialecten kon beproeven.’ (Halbertsma 1867, 46).
 58. *Letterkundige naoogst* 1840, 136 (n.a.v. het woord ‘huisman’): ‘Dit artikel is een aanvulsel op het hoofdstuk van mijnen vriend Grimm over de slavernij; en moet ingeschoven worden tusschen no. 10 en 11 op bl. 305 zijner *Deutsche rechts-alterthümer*.’; brief van Halbertsma van 26-7-1855 aan J. Grimm (‘In it hexers hol heb ik eene menigte bijgelovigheden opgenomen, welke ik in het meest nationaal geblevene deel van Friesland heb aangetroffen. Het zal hier en daar het grote artikel uwer *Mythologie* kunnen aanvullen, namelijk Aberglaube.’).
 59. Dibbets 1990, 249.
 60. Brief van 20 maart 1847; archief Halbertsma-stichting 6, 118; FLMD.
 61. ‘Taalkundig reisplan voor een gezelschap Hollanders’ (tweede versie), 3; Hs 122; PBF. Op een andere plaats in hetzelfde handschrift heet het min of meer verwijtend dat de grammatica van

Rask en die van Bosworth [bedoeld zijn *The elements of Anglosaxon Grammar* (1823), resp. *A Grammar of the Anglosaxon* (1830)] voldoende inlichting aan een liefhebber geven om zelf door vergelijking van met name genoemde Oudfriese en Angelsaksische teksten te kunnen constateren dat de taal aan de noordoever van de Elbe dezelfde is als de Angelsaksische. Dat verband leggen Bosworth en Rask namelijk zelf niet, zoals Halbertsma er uitdrukkelijk bij vermeldt.

62. 141 Hs; PBF. Zie voor Bilderdijks taalopvattingen, in het bijzonder in vergelijking met die van Grimm, ook Noordegraaf 1993, 303-304.
63. Halbertsma refereerde dan steeds aan een brief van Grimm aan hem, bijvoorbeeld Halbertsma 1867, 17. Zie ook Bakker 1977, 132.
64. 141 Hs; PBF.
65. Noordegraaf 1994a, 237 (noot).
66. Folkertsma 1969, 116.
67. Halbertsma 1846, 50; zie ook Bakker 1977, 145. Halbertsma zal zijn redenen gehad hebben om juist hier, in aantekeningen bij een lezing voor het *Instituut*, met zo'n wonderlijke spelling voor de dag te komen. Om zijn uitvoerige bestrijding (op maar liefst vijf punten) van het beruchte woord 'ligchaam', dat ook Bilderdijk een steen des aanstoots was geweest, zou men er een late wraakoefening in kunnen zien. In zijn brieven is nooit iets van een bijzondere spelling van het Nederlands te merken.
68. Cf. Vis 1985. Vis signaleert naast een paar in handschrift twee die gepubliceerd zijn (in 1824 en 1826), maar noemt dit niet.
69. In het nog bewaarde deel valt nog te lezen:... 'door (?) elkander op ieder der 40 pagina's... en onmisken-bare stommigheid aan te wijzen'. Die 40 pagina's zouden de eerste beide afleveringen van de recensie kunnen zijn (*Recensent ook der recensenten* 21 I (1827) 118-143 en 217-240).
70. Halbertsma kende Kinker van het college *Omnibus* te Amsterdam, waarvan ze beiden omstreeks 1810 lid waren (en waarin volgens Halbertsma galante zaken hoofdzaak waren (Hs 1143, 110)). Twee onbekende brieven van Bilderdijk aan J. Scheltema uit 1816 bevinden zich in het archief Beucker Andreae op het Gemeente-archief te Leeuwarden. Ze maken deel uit van een dossier uit de jaren 1834-1835 over de heruitgave van Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands*, die Scheltema heeft proberen tegen te houden (zie daarover de brief van Tydeman aan Halbertsma van 22 augustus 1832 in 6185 Hs, PBF.)
71. Vergelijk een passage in de aangehaalde, fragmentarisch bewaard gebleven brief van Halbertsma aan Bilderdijk van ca. maart 1827: 'De partij [bedoeld is die van Kinker en Siegenbeek] heeft nooit een Angelsaksisch of Gothisch boek ingezien.'
72. Halbertsma 1827, 164b,c.
73. 6185 Hs, PBF.
74. In de uitgave in *De Lapekoer* (1834) had hij de puntjes nog geheel opengelaten. Zijn waardering voor het gedicht drukte hij toen op de hem kenmerkende smalende wijze uit door het te plaatsen met de mededeling dat hij al in geen jaren een vers 'onzer huidige vernuften' gelezen had (in de volgende zin doet hij het met 'onze duizend-en-één poëten' nog eens dunnetjes over).
75. {problem}

Een standbeeld voor Bilderdijk?

In het kader van de in 1994 gehouden manifestatie 'Beelden in Nederland' verschijnt dit najaar een bestandscatalogus van het beeldenbezit van het Amsterdams Historisch Museum. Naar aanleiding hiervan wordt van 28 oktober tot 8 januari 1995 onder de titel *In beeld gebracht - Beeldhouwkunst uit de collectie van het Amsterdams Historisch Museum* een keuze uit de verzameling tentoongesteld. Een van de geëxposeerde werken is een ruim 70 centimeter hoog terracotta beeld van Willem Bilderdijk. Dit door Johann Theodor Stracké vervaardigde beeld bevindt zich sinds 1936 in het AHM als bruikleen van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Amsterdam. Vermoedelijk is het daar gekomen als geschenk van de bibliothecaris T.P. Sevensma ter gelegenheid

Amsterdams Historisch Museum

Rijksmuseum, Amsterdam

foto Bilderdijk-Museum, Amsterdam

van diens afscheid als directeur in 1928.¹

Johann Theodor Stracké (1817-1891) behoorde tot een van oorsprong uit Duitsland afkomstige familie, die meerdere beeldhouwers heeft voortgebracht die in Nederland werkzaam zijn geweest. In de jaren vijftig is Stracké verbonden geweest aan de academie in Rotterdam en in 1878 werd hij benoemd tot directeur van de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten te 's-Hertogenbosch. Hij hield zich echter niet alleen met het onderwijs bezig, maar was ook als scheppend kunstenaar actief. Naar zijn ontwerp zijn er in de tweede helft van de negentiende eeuw drie standbeelden uitgevoerd: het in 1860 onthulde marmeren monument voor de dichter Hendrik Tollens in Rotterdam, het bronzen standbeeld voor Boerhaave uit 1872 in Leiden en het elf jaar later onthulde bronzen beeld voor Jan van Nassau op het Domplein te Utrecht.²

Stracké's beeldje van Bilderdijk lijkt ook een voorstudie voor een standbeeld, maar voorzover valt na te gaan is het nooit op groot formaat uitgevoerd. Tijdens onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis bleek dat er in ieder geval vier soortgelijke exemplaren hebben bestaan, die waarschijnlijk allemaal in eenzelfde periode zijn ontstaan. Drie daarvan, die bewaard zijn gebleven, zijn nagenoeg identiek en hebben ongeveer hetzelfde formaat. De dichter, die een ganzepen in de rechterhand houdt, is stand afgebeeld bij een zuiltje waarop enkele boeken liggen en waarop een inktpot met een ganzepen erin staat. Deze drie exemplaren zijn het beeld in het Amsterdams Historisch Museum en twee beelden in de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam.³ Het ene van deze twee werd aangekocht op de veiling van de verzameling van de literator J.A. Alberdingk Thijm, die in 1889 na diens dood werd gehouden; het andere werd in 1963 op een Londense veiling verworven. Dit laatste beeldje heeft als enige een uitgewerkt voetstuk met de inscriptie 'Bilderdijk'. Waarschijnlijk is alleen dit beeld eigenhandig door Stracké uitgevoerd, terwijl de andere twee afgietsels daarnaar zijn. Alle drie exemplaren zijn gesigneerd, maar niet gedateerd. Van een vierde exemplaar is alleen een foto bekend, die afkomstig is uit de verzameling van dr. J.J.F. Wap en nu deel uitmaakt van de collectie van het Bilderdijk-Museum. Bij dit beeld, dat mogelijk een voorstudie is, wijkt de kleding enigszins af van die van de andere exemplaren en is op Bilderdijks mantel de orde van de Nederlandse Leeuw weergegeven. De foto heeft als onderschrift: 'Johan Th. Stracke sculps. S'Bosch 1877'. Omdat de verblijfplaats van het afgebeelde model niet bekend is, is niet met zekerheid vast te stellen of dit de transcriptie is van een inscriptie op het beeld, of dat de datering ergens anders op berust.

Wanneer deze datering juist is, zou het naderen van 1881, het jaar waarin het vijftig jaar geleden was dat Bilderdijk overleed, aanleiding voor het ontstaan van het beeld kunnen zijn geweest. Berichten over plannen voor de oprichting van een standbeeld ter gelegenheid van dat feit zijn echter in contemporaine bronnen niet te vinden. In de jaren vijftig was er al eens een, mislukte, poging gedaan om een monument voor de dichter op te richten en mogelijk heeft iemand in de jaren zeventig

weer een plan opgevat, waaraan geen ruchtbaarheid werd gegeven zolang niet duidelijk was of het gerealiseerd zou kunnen worden.

Dat eerste plan was afkomstig van de hierboven al genoemde literator en letterkundige Johannes Jacobus Franciscus Wap (1806-1880). In 1854, bij het naderen van de herdenking in 1856 van het feit dat Bilderdijk honderd jaar eerder geboren was, had hij tijdens het vierde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Utrecht het idee gelanceerd om een standbeeld voor de dichter en geschiedschrijver op te richten. Wap had dit plan grondig voorbereid en zijn ideeën laten uitwerken door Louis Royer (1793-1868), een van de bekendste beeldhouwers in zijn tijd. Zijn oproep tot de deelnemers aan het congres het door Royer uitgevoerde model te gaan bezichtigen en te besluiten tot uitvoering daarvan over te gaan stuitte echter op veel weerstand en zijn initiatief kreeg niet de bijval waarop hij had gehoopt.⁴

Ruim tien jaar na deze weinig succesvolle onderneming leidde een ander initiatief van Wap wel tot resultaat. Op 26 maart 1867 werd er een gedenksteen geplaatst in de gevel van het huis aan de Prinsengracht nr. 32 in Den Haag, waar Bilderdijk tussen 1786 en 1795 gewoond had.⁵ Bij de bijeenkomst ter gelegenheid daarvan hield Wap een toespraak, was er een dichthulde door Mr. J. van Lennep te beluisteren en werd er ondermeer door J.A. Alberdingk Thijm en W.J. Hofdijk ‘voor de vuist’ gesproken.⁶

Misschien heeft Wap bij het naderen van 1881 zijn oude plan voor een gedenkteken voor Bilderdijk weer opgevat. Op Royer kon hij geen beroep meer doen om een ontwerp te maken, omdat deze in 1868 was overleden. Door zijn betrokkenheid bij de Vondelherdenking in 1867, waarvan de onthulling in Amsterdam van het door Royer en P.J.H. Cuypers ontworpen monument deel had uitgemaakt, kan Wap Stracké hebben leren kennen. Royer had deze beeldhouwer namelijk aangetrokken voor de uitvoering van het Vondelbeeld, zijn laatste grote ontwerp. Indien Wap Stracké gevraagd heeft een ontwerp voor een standbeeld te maken is het op de foto afgebeelde model mogelijk een eerste versie geweest. Wap zou de herdenking in 1881 echter niet meer meemaken, hij overleed het jaar ervoor. Mocht de veronderstelling juist zijn dat het ontwerp van Stracké op verzoek van Wap is ontstaan, dan zou diens dood er een verklaring voor kunnen zijn dat de uitvoering ervan niet is doorgegaan.

Een andere mogelijkheid is echter dat het niet de bedoeling geweest is een standbeeld op te richten, maar dat de beeldjes op klein formaat ‘eindproducten’ zijn, bestemd voor de verkoop aan liefhebbers van Bilderdijks werk. Het feit dat er meerdere nagenoeg identieke exemplaren bewaard zijn gebleven, kan daar een aanwijzing voor zijn. Zolang er geen brieven of andere documenten gevonden worden die hier meer licht op werpen, blijft het echter gissen. Overigens zou het natuurlijk leuk zijn wanneer het exemplaar van de foto nog eens op zou duiken en voor de collectie van het Bilderdijk-Museum verworven zou kunnen worden.

Mieke van der Wal

Eindnoten:

1. Dr. Tietse Pieter Sevensma is van 1919 tot 1928 directeur van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Amsterdam geweest. Uit notulen van de vergadering van het Bilderdijk-Museum

d.d. 21 november 1925 blijkt dat hij een beeldje van Bilderdijk door Stracké in zijn bezit had. Met dank aan Ton Geerts voor deze informatie.

2. Zie voor Stracké: P.K. van Daalen, *Nederlandse Beeldhouwers in de negentiende eeuw* ('s-Gravenhage 1957) 56-58.
3. J. Leeuwenberg en W. Halsema-Kubes, *Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum* (Amsterdam 1973) 323-324, nrs. 521 en 522. Met dank aan Frits Scholten.
4. De gang van zaken tijdens het congres en een beschrijving van het naar de ideeën van Wap door Royer gemaakte ontwerp worden uitvoering beschreven in een bijdrage van Jochen Becker aan de catalogus die verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *Louis Royer, een Vlaams beeldhouwer in Amsterdam* in Museum Amstelkring te Amsterdam (17 september tot 27 november 1994). Met dank aan Jochen Becker voor het ter inzage geven van de tekst van zijn bijdrage.
5. Dr. Wap, *Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken* (Leiden, E.J. Brill, 1874) 26.
6. *XXVI. Maart. MDCCCLXVII. Gedenksteenplaatsing te 's-Gravenhage in den voorgevel van het huis aan de Princengracht (zuidzijde) Nummer 32 waar van 1786 tot 1795 gewoond heeft Mr. Willem Bilderdijk. Toespraak en dichthulde van Dr. Wap en Mr. J. van Lennep benevens het voor de vuist gesprokene door de Heeren Prof. M. de Vries, den Abbé J.W. Brouwers, J.A. Alberdingk Thijm. W.J. Hofdijk, Dr. A. Capadose en Mr. J.H. Koenen, benevens al het overige, dat tot deze merkwaardige plegtigheid behoort* ('s-Gravenhage, M.J. Visser, 1867).

Aankondiging kunstcatalogus

Een door de kunsthistoricus Ton Geerts samengestelde catalogus geeft voor het eerst een compleet overzicht van de kunstvoorwerpen in het Bilderdijk-Museum. Behalve portretten van Bilderdijk en zijn naasten, is een groot aantal tekeningen en schetsen van de dichter-geleerde opgenomen, die zijn veelzijdigheid als tekenaar illustreren. Tevens komen werken van bekende en minder bekende tijdgenoten aan bod, van wie de meesten in relatie staan tot Bilderdijks leven en werk. De collectie bevat onder andere werk van H.W. Schweickhardt, C. Hodges en Aert Schouman.

Het catalogusgedeelte wordt voorafgegaan door drie artikelen, respectievelijk over het ontstaan van de collectie, het leven van Bilderdijk en zijn activiteiten op het gebied van de beeldende kunst.

Ton Geerts (1963) publiceerde eerder over Bilderdijk. Hij bereidt een studie voor over Bilderdijks rol en betekenis als boekillustrator.

Deze catalogus wordt uitgebracht ter gelegenheid van het betrekken van een nieuwe ruimte in het hoofgebouw van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Primavera Pers, 17 × 24 cm, 176 pagina's, ca 150 illustraties (zwart-wit), paperback W-boek, ISBN 90-74310-10-9, NUGI 911, te bestellen via overmaking van f 39,50 op postbankrekening 367063 ten name van de Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum' onder vermelding van 'kunstcatalogus'.